

MENORA

Glasilo Židovske općine Osijek

Broj 21, Osijek, srpanj 2024. / Sivan - Tamuz 5784.

Izdavač: Židovska općina Osijek,
Radićeva ulica 13, 31000 Osijek
Tel/fax: 031 211 407
E-mail: info@zo-osijek.hr

Urednica: Nives Beissmann

Urednički savjet: Damir Lajoš,
Željko i Sara Beissmann,
Ana Marija Pinter

Tehnički urednik i priprema:
Nives Beissmann

Fotografije: Boris i Tomislav Lichtenthal, Nives i
Željko Beissmann, MCF, Memorijalni centar Holo-
kausta Židova Makedonije, Sunčica Mandić, Sara
Dragičević, Bácsi Róbert László, Irish Independent,
Biljana Majnik, Arhiva HNK u Osijeku, Tin Lacković,
JUSP Jasenovac, Ivanka Sabadoš

Tisak: Čarobni tim d.o.o., Osijek

Prostor ispred đakovačkog židovskog groblja

SADRŽAJ:

Riječ urednice, <i>Nives Beissmann</i>	4
Riječ predsjednika Židovske općine Osijek, <i>Damir Lajoš</i>	4
Aktivnosti ŽO Osijek.....	5
Komemoracija u Jasenovcu, <i>Dario Atijas</i>	6
Proslava Pesaha u ŽO Osijek, <i>Ina Gutmann</i>	7
Ma ništana, <i>Haver Srbija</i>	8
Kome je namijenjena prazna stolica za Pesah, <i>Mor Peled</i>	8
Centropa u Osijeku, <i>Tomislav Vuković</i>	11
Obilježavanje Jom Hašoe, <i>Anđelko Srđak</i>	13
Skup ženskih sekcija u Osijeku, <i>Lidija Petrović</i>	15
EuCare - trening za zajednicu, <i>Karin Ratković</i>	16
Obiteljski seminar na Tari, <i>Nives Beissmann</i>	17
Obrazovne metode za borbu protiv antisemitizma, <i>Nives Beissmann</i>	19
Gostovanje u SKD Prosvjeta, <i>Biljana Majnik ex Papo</i>	20
Komemoracija u Đakovu, <i>Darko Fischer</i>	21
Obilježavanje Dana antifašističke borbe, <i>Biljana Majnik ex Papo</i>	22
Makabijada u Zrenjaninu, <i>Tamara Lajoš</i>	23
Ljetovanje djece u Puli, <i>Sunčica Mandić</i>	23
Haverim na Skopskom kulturnom letu, <i>Nives Beissmann</i>	24
Memorijalni centar Holokausta Židova Makedonije, <i>Žaklina Mučeva</i>	26
Novi Centar za istraživanje Holokausta i genocida, <i>Alina Bojčić</i>	27
Mutirajući virus: Shvaćanje antisemitizma, <i>govor rabina Jonathana Sacksa u EU parlamentu</i>	28
Frano Krtić - Pravednik među narodima, <i>Anđelko Srđak</i>	31
Frano Krtić - Cijenjeni umjetnik i veliki čovjek, <i>Ljubomir Stanojević</i>	35
Cipele na obali Dunava, <i>Anđelko Srđak</i>	36
Potaknut filmom "Zona interesa", <i>Anđelko Srđak</i>	42
Palej ljubavi, <i>Nives Beissmann</i>	47

Štovani čitatelji,

s veseljem vam predstavljam novi broj našeg časopisa. Iako nije prošlo puno vremena od posljednjeg, u ovome broju možete pronaći dosta različitih članaka - od onih koji pokrivaju aktivnosti naše Općine u zadnjim mjesecima, do nekih potpuno drugačijih tekstova, nadam se ništa manje zanimljivih i aktualnih.

Želim pohvaliti sve naše članove koji vrijedno pišu i na taj način pomažu da nam časopis bude što bolji. Ovim putem pozivam i ostale da se uključe te da svojim tekstovima i oni daju svoj doprinos. Mjesec židovske kulture 2024. je pred nama; sljedeći broj će pratiti program te naše velike manifestacije, možda vas nešto dovoljno zainteresira pa se upustite u izazov pisanja. Pokušajte, možda vam se sviđi! Svakako su svi tekstovi dobrodošli!

Nives Beissmann

Dragi naši članovi,

nisam vam se obratio od travnja, a čini se kao da su prošle godine. Dugi pregovori s Pravnim fakultetom vezano za najam prostora napokon su okončani. Nakon što su nam oči zaiskrile zbog rješavanja financijske slike naše Općine, okrenuli smo se planiranju obnove fasade zgrade u Radićevoj 13, što je nažalost nužan, ali nesumnjivo skup idući potez. Naravno, sukladno obećanju, korigirali smo iznose socijalne pomoći koju isplaćujemo. Uređujemo stan na Šetalištu Petra Preradovića, a pazimo i na druge nekretnine. Općenito su nam nekretnine bolna točka. Od svih odluka koje Upravni odbor donosi najteža je investicija! Iznosi za obnovu prostora mogu biti vrtoglavi i svaki prijedlog koji uključuje odgodu odluke zvuči primamljivo. I tako prolaze sastanci odbora, prolaze godine... No toga smo se prihvatili kada smo istaknuli svoje kandidature i sada je to naša, i samo naša briga.

Članovima Upravnog odbora se možda tako ne čini, ali nekretnine su nam možda i najvedrija tema. Mjesec Židovske kulture stiže i upozorenja pljušte sa svih strana. Europa gori od antisemitizma, ali u našem malenom kutku svijeta to je samo grmljavina u daljini. To ne znači da ne može grom u naše koprive. No čini se kako je interes za bliskoistočni sukob jenjao. Mediji se ponovno okreću ratu u Ukrajini, ali ni to ne postiže interes publike. Stiže vrijeme godišnjih odmora, a sve ostale teme su se izgubile na horizontu. Nama preostaje vjerovati kako će silne ljetne vrućine otopiti ne samo interes, već i fanatizam. U svakom slučaju ostaje nada da će do rujna sukob Izraela i Hamasa doći kraju i da će se preostali taoci vratiti kućama.

U posljednje se vrijeme pojavila i nova tema vezana za nas, a to je život, djelo i sudbina baranjske Židovke Otti Berger. Jedna od najznačajnijih osoba njemačkog umjetničkog pokreta Bauhaus, Otti Berger, doživjela je sudbinu kao i većina Židova za vrijeme Drugog svjetskog rata; odvedena je u Auschwitz, gdje je i ubijena. Osim što smo svakako zadovoljni kada inicijativa za obilježavanje imena nekog povijesno značajnog Židova dođe iz

samog društva, ova i ovakve inicijative daju svjetlo na kraju tunela u trenutku kada antisemitski ispadi s ljevice poprimaju nevjerojatne razine licemjerja, osobito kroz pokret za bojkot izraelskih proizvoda. Kako shvatiti lice-mjerje osobe koja svoje pozive na bojkot izraelskih proizvoda upućuje s računala s izraelskim procesorom (Intel), dok jede ekološki uzgojene žitarice navodnjavane kap po kap (izraelski izum) i cherry rajčice (izraelski izum), te sprema svoje komentare na USB (izraelski izum) i lupa selfije dual lens kamerom s mobitela (opet Izrael). Ono što nas najviše razočarava nije to što su naglo zamrzili Židove zbog rata na Bliskom istoku, već što su samo pokazali svoje pravo lice, lice antisemita, oholo lice onog prosječnog građanina neke od nacističkih tvorevina koji s gađenjem i s visoka gleda na onaj dio svojih sugrađana, poznanika i dojučerašnjih prijatelja koje je prst sudbine stavio na drugu stranu žice.

U svakom slučaju, bilo da se radi o ekstremnoj ljevici koja mrzi Izrael, ali voli Židove ili ekstremnoj desnici koja mrzi Židove, ali voli Izrael, nama je svejedno. Antisemitizam je tu, oko nas, rat je samo bio poticaj zbog kojeg je antisemitizam digao glavu, ali tužna je istina da je uvijek bio tu. Stoga, moja poruka vama je: držite se, borite se i izbjegavajte boravak na suncu dok ekstremne vrućine ne prođu (znam da ste pustinjnski narod i vrućina vam ne smeta, stoga ne mislim da ih izbjegavate zbog samih sebe, već zbog mene, brinem se).

Vaš predsjednik, Damir Lajoš

Aktivnosti Židovske općine Osijek od prošlog broja (2024.):

21. travnja	Komemoracija u Jasenovcu
28. travnja	Proslava praznika Pesaha u prostorijama naše Općine
3.-5. svibnja	Sudjelovanje na međunarodnom seminaru o Holokaustu koji je u Osijeku organizirala Centropa
6. svibnja	Komemoracija za Jom Hašoa kod spomenika „Majka i dijete“
10.-12. svibnja	Međunarodni susret ženskih sekcija u Osijeku
18. svibnja	Predavanje Saše Cvetkovića o sigurnosti, za članove ŽOO
30. svibnja - 2. lipnja	Sudjelovanje na obiteljskom seminaru na Tari
6.-7. lipnja	Sudjelovanje na radionici o memorijalnim obilježjima u organizaciji Europskog doma Vukovar, održanoj u Vukovaru u sklopu projekta “Koga smo zaboravili – nasljeđe Židova u našem gradu”
8. lipnja	Predavanje u Srpskom kulturnom društvu “Prosvjeta” održala Biljana Majnik
9. lipnja	Komemoracija na groblju u Đakovu
22. lipnja	Sudjelovanje u obilježavanju Dana antifašističke borbe u Perivoju kralja Tomislava
23. lipnja	Sudjelovanje na Makabijadi u Zrenjaninu
28.-30. lipnja	Gostovanje plesne grupe “Haverim Shell Israel” u Skoplju – nastup ispred Memorijalnog centra Holokausta Židova Makedonije u sklopu Skopskog kulturnog ljeta
5.-25. srpnja	Ljetovanje djece naše Nedjeljne škole zajedno s djecom ostalih općina u Puli

Komemoracija u Jasenovcu

Delegacija Židovske općine Osijek, koja se sastojala od desetak učesnika, predvođena predsjednikom Damirom Lajošem, sudjelovala je u nedjelju 21. travnja na komemoraciji 79. godina sjećanja na žrtve stradale u logoru Jasenovac. Ni ove godine delegacija Koordinacija židovskih općina Hrvatske, kao ni one iz regije koje su također sudjelovale na ceremoniji, nisu uzele udio u službenom državnom protokolu. Razlog leži u sljedećem:

“Mi smo dvije godine zaredom dolazili ovdje da nešto dogovorimo. U godinu dana nije bilo nikakvog dogovora. Kao što već znate, Hrvatska je predsjedala IHRA-om godinu dana i tijekom tih godinu dana, osim što se potpisala deklaracija konačnog dogovora oko bloka 17 u Auschwitzu, što nije pitanje samo Hrvatske, nego međunarodnih dogovora bivših sljednica Jugoslavije, nije gotovo ništa učinjeno”, rekao je Kraus novinarima.

Ognjen Kraus istaknuo je kako je “vrhunac svega” bio sastanak u Ministarstvu kulture prije mjesec dana oko dogovora za komemoraciju, kada je bilo postavljeno pitanje vezano za revizije teksta na panou koji će se postaviti u Jasenovcu.

“Postavio sam pitanje zašto i tko je to učinio, bez odgovora. Nakon toga sam tražio da dobijemo pismeno odgovor, koji nismo dobili, i poslao sam ponovno, nakon 14 dana, mail da čujemo o čemu se radi, bez odgovora. Da bi konačno u Karlovcu, kada su bili postavljeni kameni spoticanja i kada je ponovno bio prisutan čovjek iz ministarstva koji je predsjedavao tom sastanku,

on nema dozvolu da kaže tko je to radio jer to mora pitati one koji su radili reviziju. Na to sam ostao bez riječi”, objasnio je Kraus.

Na novinarsko pitanje hoće li se ikada stvari promijeniti i može li se postići ono ključno što traži - zabranu ustaškog pozdrava, Kraus je odgovorio kako to pitanje nije samo pitanje židovskih općina, već svih žrtava koje su stradale po rasnim zakonima ili zbog nacionalnosti.

“Ako ja u tome nemam podršku koju bi trebao imati od predstavnika Srpskog narodnog vijeća, od predstavnika Roma koji su u vlasti, onda ne znam što možemo učiniti. Ne očekujem da će se bilo što po tom pitanju učiniti, jer i ove godine je 10. travanj, kada je osnovana NDH, ponovno slavljen u Splitu, bez reakcije vlasti”, rekao je Kraus.

Zbog svega navedenog, predstavnici židovskih zajednica došli su ovog puta na komemoraciju u Jasenovac ujutro, prije svih ostalih. Delegacije židovskih općina iz Beograda, Daruvara, Doboja, Koprivnice, Novog Sada, Osijeka, Sarajeva, i Zagreba, zajedno s veleposlanikom Izraela Garyjem Korenom, postavile su kamenčiće u spomen na sve stradale. Same, bez državnog vrha i opozicije. Protestno, ali ništa manje dostojanstveno sjetili smo se svih žrtava ustaškog terora.

No i dalje se nadamo da ćemo dogodne na komemoraciju svi zajedno, u jednoj koloni!

Dario Atijas

Proslava Pesaha

Seder stol

Pesah u ŽOO

U nedjelju 28. travnja naša mala židovska zajednica u Osijeku okupila se kako bismo proslavili jedan od najvažnijih židovskih blagdana - Pesah. Vrijeme okupljanja bilo je oko podneva, a program smo započeli obraćanjem predsjednika Općine Damira Lajoša. Nastavili smo emotivnim govorom kojim je istaknut duboki značaj praznika Pesaha. Također smo usmjerili svoje misli na aktualne događaje, posebno na žrtve i taoce u Palestini. Naglasili smo koliko je velika potreba stvaranja prostora za solidarnost, razumijevanje i suosjećanje tijekom ovog vremena slavlja i sjećanja – uz pomoć prazne stolice za stolom. Saznali smo za koga se sve tijekom stoljeća ostavljala prazna stolica i naglasili da se ona, jednako kao i prazan tanjur i čaša, u ovo teško vrijeme ostavlja za sve otete 7. listopada

da. Sjećamo ih se, mislimo na njih i njihove obitelji, mislimo na sve obitelji stradalih u ovom ratu koje ne mogu uživati u ovom blagdanu i radovati se. Nadamo se što bržem završetku rata i povratku kući svih taoća.

Nezaobilazni dio svakog Pesaha je Seder tanjur. Ovaj tanjur, korišten tijekom Seder obroka, simbolizira različite elemente priče o izlasku iz Egipta. Simbolična hrana na tanjuru uključuje: gorke trave, najčešće hren (maror), mješavinu nazvanu haroset (sadrži orahe, med, jabuke, slatko vino i cimet), kuhano jaje (beca), proljetno povrće (karpas), zelenu salatu (hazeret), pečenu kost (zeroa) i beskrvasni kruh (maces). Svaki od ovih elemenata podsjeća na aspekte izraelskog oslobađanja od ropstva i poziva su-

dionike Sedera da se povežu s emocijama i iskustvima svojih predaka.

U ovom trenutku zajedništva i slavlja, prisjetili smo se duboke povezanosti s našom bogatom poviješću i dugom tradicijom. Pesah nas nije podsjetio samo na oslobađanje našeg naroda od ropstva, već i na univerzalne vrijednosti slobode, solidarnosti i nade koje nas sve zauvijek povezuju.

Iskrena zahvala ide Nives Beissmann, koja nas je pozvala na proslavu i omogućila da uz predavan program zajedno proslavimo ovaj važan blagdan, prisjetimo se naših korijena i osjetimo divnu povezanost s osječkom židovskom općinom.

Ina Gutmann

Ma ništana?

Pitanje koje postavljamo baš svakog Pesaha je: „Ma ništana?“ (Zašto je ova noć drugačija od svih drugih noći?) To je tradicionalno pitanje iz Hagade koje se osvrće na razliku koja postoji između noći kada se održava Seder Pesah i svih drugih noći. No naše pitanje ove godine je: „Zašto je ovaj Pesah drugačiji od svih prethodnih Pesaha?“

Pišemo vam ovo večeras dok se pripremamo za praznik slobode, Pesah. Naša stvarnost ove godine je potpuno drugačija nego inače. Danas je tačno šest meseci, dve nedelje i jedan dan od terorističkog napada Hamasa, koji se desio 7.10.2023. Sa svakim danom koji prolazi tuga zbog kidnapovanih i zarobljenih ljudi, bol porodica koji žale za preminulima, ožiljci preživelih koji su pretrpeli seksualno nasilje

i neprekidan gubitak nevinih života postaju sve dublji. U našim mislima su svi nevini civili koji su stradali, kako izraelski, tako i palestinski, kao i humanitarni radnici, koji su izgubili svoje živote u Gazi nesebično pomažući drugima. U našim srcima je 134 taoca, koji su još uvek zarobljeni. Molimo se za njihovo oslobođenje i nadamo se njihovom povratku kući svojim porodicama.

Ovaj Pesah je zaista drugačiji od svih drugih Pesaha. Kako da pričamo o slobodi i osećamo se slobodno, dok su drugi još uvek zarobljeni? Kako da budemo veseli i uživamo u Seder večeri, dok smo svesni istrajnosti antisemitizma, sukoba i neprijateljstva?

Ove godine, vesela praznična atmosfera i razmišljanje o slobodi

koju ovaj praznik donosi izgledaće drugačije. Uprkos tome, ili baš u inat tome, nadamo se da će nova realnost u nama probuditi osećaj aktivizma i posvećenosti, kao i da ćemo više vremena posvetiti brizi o sebi, pomažući drugima, čineći naše zajednice boljima i gradeći mostove.

I dok se nadamo i težimo ka višestrukim slobodama - za sebe, za nas, za vas, za njih, i dok se nadamo da ćemo se osloboditi nimalo jednostavne realnosti u kojoj živimo, zakoraćimo u ovaj Pesah puni nade, solidarnosti i želje za slobodom za sve.

Hag Pesah Sameah!

Tim organizacije Haver Srbija

Kome je namijenjena prazna stolica za Pesah?

(prenosimo s internet stranice The Librarians)

Uz staru tradiciju po kojoj ostavljamo prazne stolice na Seder večeri za proroka Elijahua, razvila se moderna cionistička tradicija u kojoj ostavljamo praznu stolicu za naše drage koji se još nisu vratili iz zarobljenštva. Tijekom 1970ih i 1980ih godina bili su to *Zatvorenici Siona*. Danas su to taoci oteti 7. listopada.

„Pusti moj narod!“ zapovijedio je Mojsije faraonu u ime Boga i ti-

suće godina kasnije isti se zahtjev javlja za vrijeme proslave Pesaha diljem svijeta; zato ćemo ostaviti praznu stolicu i čašu vina koje će čekati svaku pojedinu otetu osobu da se vrati.

Dok svi sjedimo za Seder stolom, što činimo svake godine, dok pjevamo, postavljamo pitanja, čitamo Hagadu i uživamo u bogatom blagdanskom objedu, za to vrijeme

stotine obitelji među nama nisu u mogućnosti to učiniti. Njihov duh blagdana, njihova radost, njihovi najdraži su im oduzeti. Njihovi su najdraži oteti i Hamas ih još uvijek drži zatočene. U stvari, za većinu Židova u Izraelu i širom svijeta izgleda da je mjesec Nisan, koji obično simbolizira proljetnu obnovu, procvat i izlazak iz egipatskog ropstva u slobodu, u potpunoj kontradikciji

s trenutnom atmosferom javnosti. No povijest nas uči da od početka svijeta radost izraelskog naroda za vrijeme praznika Pesaha nikada nije bila potpuna, s obzirom na veliku cijenu koju su morali platiti za svoj opstanak.

Jedna osoba koja nas dolazi posjetiti na Pesah je prorok Elijahu. Svaki je Židov upoznat s običajem otvaranja vrata u njegovu čast za vrijeme „izlij gnjev svoj“ dijela u Hagadi, nakon jela. Obično nalijevamo Elijahu petu čašu vina i za njega ju ostavimo punu i obično pripremamo stolicu pored stola za slučaj da navrati. Prorok Elijahu simbolizira nadu povratka u Izrael. Prema proročanstvima, on će doći najaviti novo otkupljenje. Zbog toga otvaranje vrata u noći Sedera također simbolizira spremnost da dočekamo Elijahua i odemo s njim u zemlju Izrael.

Ovoj davnoj tradiciji pridružena je i novija, koja se sada već dugo poštuje, a to je da se u noći Sedera sjetimo onih koji ne mogu biti s nama. 1950-ih i 1960-ih godina mnogi su se Židovi u Izraelu i dijaspori sjećali svojih dragih koji su stradali u Holokaustu, ostavljajući praznu stolicu za Seder stolom upravo za njih.

Tijekom 1970-ih i 1980-ih u Sovjetskom Savezu započeo je običaj ostavljanja prazne stolice u noći Sedera za *Zatvorenike Siona*. Ideja iza ovog običaja je da se ne zaborave židovski zatvorenici u sovjetskim zatvorima i da se izrazi bol Židova širom zapadnog svijeta zbog braće i sestara u Istočnoj Europi, koji su se u to vrijeme zvali *Židovi tišine* jer nisu smjeli prakticirati judaizam i poštovati *micvot* židovske vjere. Židovi diljem svijeta ostavljali su praznu stolicu za stolom da bi izrazili svoju bol i želju da

strgnu *Željeznu zavjesu* i omogućće sovjetskim Židovima da se vrate svom židovstvu i emigriraju u Izrael.

Zatvorenici Siona bili su aktivisti – cionisti u raznim zemljama širom svijeta. Mnogi od njih bili su uhapšeni i zatvoreni u svojim državama zbog svoje cionističke aktivnosti; neki su bili deportirani zbog svog židovstva ili zato što je njihova država ima neprijateljske odnose s Izraelom. Nakon osnivanja Države Izrael, Židovi iz cijelog svijeta radili su na tome da oslobode svoju braću i sestre i dovedu ih u Izrael. *Zatvorenici Siona* bili su hapšeni, zatvarani, a neki su prošli mučenje i druga kršenja sloboda. Oni su dio dugogodišnjeg nasljeđa židovskog herojstva. *Zatvorenici Siona* držani su protiv svoje volje diljem svijeta: u Rumunjskoj, Iraku, Maroku, Jemenu, Etiopiji, Egiptu i naravno u zemljama komunističkog bloka bivšeg Sovjetskog Saveza.

Sovjetske vlasti odbijale su priznati judaizam i sve veće nacionalne težnje Židova pa su kao odgovor na to neki Židovi postali aktivni ilegalno u raznim cionističkim organizacijama. Kada bi ih uhvatili, bili bi zatvarani i mučeni. Neki su prognani u udaljena mjesta u Sovjetskom Savezu, neki su poslani na prisilni rad, neki su umrli u zatvoru, često pod krivim optužbama, a neki su prisilno poslani u psihijatrijske ustanove, iako njihovo mentalno zdravlje nije bilo upitno.

Prazna stolica također je ime knjige koja se sastoji od zapisa i filozofije rabina Nachman iz Breslova. Knjiga sadrži savjete za duhovni život i različita zrnca mudrosti. *Prazna stolica* koja se nalazi na naslovnici knjige je zapravo stolica rabina Nachmana, koju su u Izrael donijeli njegovi sljedbenici i koja se

čuva u Breslov sinagogi u Jeruzalemu. Za Breslov haside ova stolica simbolizira i prisustvo i odsustvo.

Vremenom je ideja prazne stolice na Pesah sederu dobila novo značenje. Dr. Chaim Neria, kustos zbirke Judaica u izraelskoj Nacionalnoj knjižnici, sjeća se običaja ostavljanja prazne stolice za *Zatvorenike Siona* iz svog djetinjstva: „Običaj je nastao u doba kada su Židovi u Sovjetskom Savezu živjeli iza *Željezne zavjese*. Postojalo je uvijek jedno prazno mjesto za stolom. Kada sam ispitivao o tome, rečeno mi je da je to za Židove u Sovjetskom Savezu kojima je zabranjeno slaviti Pesah, pa smo za njih čuvali mjesto za svojim stolom, da se sjetimo da oni ne mogu biti s nama i da to radimo u čast njihovih djela. Pored stolice stavili bismo natpis na stol s frazom *pusti moj narod*.“

Ovaj stari običaj opisan je i u dječjoj knjizi *Dodatna stolica*, rabina Shmuela Herzfelda. Knjiga je napisana 2016. i sadrži sljedeći ulomak: „Daleko odavde, u Sovjetskom Savezu, grupa Židova pokušala je otići da pronađu bolji život u Izraelu. Nije im bilo dopušteno. Točnije, bili su kažnjeni jer su probali otići – kao da su se ogromna vrata zatvorila njima pred nosom. Jedan od hrabrih Židova bio je Anatoly Sharansky. Bio je uhapšen.“ Knjiga priča priču o oslobađanju nekolicine *Zatvorenika Siona*, među njima aktivista za ljudska prava Natana Sharanskog, koji je napravio karijeru u politici i postao blizak prijatelj autoru ove knjige. Rabin Shmuel Herzfeld bio je učenik rabina Avija Weissa, koji mu je pričao o svom volontiranju u promoviranju *Zatvorenika Siona*, uključujući i Natana Sharanskog. Sharansky – koji je osuđen 1978. zbog izdaje, špijuniranja za SAD, poticanje antisovjetske propagande

– dobio je 13 godina zatvora. Pušten je 1986., nakon što je proveo devet godina iza rešetaka i konačno mu je bilo dopušteno da emigrira u Izrael.

Rabin Herzfeld je smatrao da je važno da se priča o *Zatvorenici-ma Siona* ispriča i djeci, tako je došlo do ideje za knjigu. *Dodatna stolica* opisuje kako je dvoje djece u New Yorku, Sarah i Joseph, čulo Sharanskyjevu priču te se odlučilo priključiti demonstracijama za njegovo oslobođanje. Knjiga navodi da su, za vrijeme Sharanskyjeve zarobljenosti, djeca pazila da se drži prazna stolica za njega svakog Šabata i za svaki blagdanski objed, a njihovi su ih prijatelji slijedili u tome i također usvojili tu naviku u svojim domovima.

Enid Lynne Wurtman također se sjeća ovog starog običaja i zadržala ga je u svom domu, sa svojom obitelji. Enid je odrasla u Brooklynu, u New Yorku, a živjela je u Izraelu od 1977. Ona je među najistaknutijim aktivistima u borbi za *Zatvorenike Siona* i njihovu emigraciju u Izrael. Enid, po zanimanju socijalna radnica, i njen suprug Stewart, odvjetnik u to vrijeme, posjetili su Sovjetski Savez u svojim ranim tridesetima, u osmodnevnom posjetu Moskvi i Lenjingradu: „1973. smo moj suprug i ja otišli u Sovjetski Savez da posjetimo Židove koji su očajnički željeli emigrirati u Izrael“, kaže Wurtman. Židovi s kojima su se susreli iskusili su mnoštvo teškoća: izgubili su poslove, djeca su im bila isključena s fakulteta na kojima su studirala, telefoni su im bili isključeni – sve zbog toga što su bili cionisti i što su željeli emigrirati u Izrael. Enid su njihove priče slomile srce. Osjećala je da gleda drugačiju verziju svog života, alternativnu stvarnost u kojoj njeni preci nisu nikada napustili Rusiju i otišli u SAD. Osjećala je da im mora pomoći.

Prazne stolice za Pesah u Londonu

Inspiracija za slogan koji je postao simbol pokreta uzeta je iz Priče o egzodusu. *Pusti moj narod* je prvi dio Božje zapovijedi faraonu, koji je ponavljan u razgovorima koje su Mojsije i Aron izmjenjivali s vladarom Egipta. Biblijski stihovi postali su slogan za inspirativnu kampanju kojom se vršio pritisak na sovjetske vlasti da dopuste odlazak u Izrael onim Židovima koji to žele. Izraz se pojavio na mnogim posterima koji su promovirali slučajeve različitih *Zatvorenika Siona*, posebno onih u Sovjetskom Savezu. Fraza *Zatvorenici Siona* uzeta je iz pjesme rabina Yehude Halevija: „Sione, zar nećeš moliti za dobrobit svojih zatvorenika?“

„Naš susret s tim sovjetskim Židovima, koji su bili spremni žrtvovati sve za svoj san, a neki od njih su živjeli u jako teškim uvjetima, probudio je našu židovsku savjest“, kaže Enid. „Živjeli smo u Philadelphiji u to vrijeme i aktivirali smo se u borbi za njih.“

Kratko nakon toga, Stewart je 1975. postao predsjednik Unije sovjetskih Židova i bio je na toj funkciji dvije godine. Enid se uključila u rad lokalnih organizacija za sovjetske Židove i tijekom 1970-ih vratila se

u Sovjetski Savez još dva puta da bi posjetila *Zatvorenike Siona*.

1977. godine Enid je sa svojom obitelji emigrirala u Izrael. Ni tamo nije presetala volontirati za Židove Sovjetskog Saveza. Uvijek je znala što se događa sa pojedinim cionističkim aktivistom – tko je uhapšen, tko je bolestan, tko treba financijsku pomoć. „Radila sam na marketingu, prikupljanju sredstava i na političkom planu. U početku iz svog doma u Philadelphiji, a nakon toga iz Jeruzalema“, opisuje ona. „Sve te godine ostavljali smo praznu stolicu za *Zatvorenike Siona* za stolom u noći Sedera, to je bio običaj koji smo zadržali.“ Enid je nastavila volontirati za Židove Sovjetskog Saveza i čini to i danas u svojim osamdesetima, pored svih drugih aktivnosti koje obavlja.

Nakon pada *Željezne zavjese*, ograničenja Židova u zemljama Sovjetskog Saveza su smanjena i oni su 1990-ih konačno mogli emigrirati u Izrael. Međutim, umjesto da maknu praznu stolicu za Seder stolom, Židovi su počeli tražiti nove cioniste za koje bi rezervirali mjesto. Tako se prazna stolica ostavljala za zarobljene vojnike – uključujući Rona Arada, Udija Goldwassera, Eldada

Regeva, Gilada Shalita i Jonathana Pollarda – za svakoga od njih mnoge su židovske obitelji u Izraelu i širom svijeta ostavile praznu stolicu. U međuvremenu, borba za *Zatvorenike Siona* nije stala nakon što su Židovi Sovjetskog Saveza ranih devedesetih počeli dolaziti u Izrael.

„Mnogi aktivisti su mislili da je priča završena nakon raspada Sovjetskog Saveza. Ali stotine tisuća Židova još uvijek treba pomoć kada stignu u Izrael. Vođe pokreta često najviše trebaju pomoć. Nakon godina borbe, izgubili su svoje profesije i mnogi su se našli u oskudici; nisu mogli preživjeti na pomoći koju im je osiguravala država“, opisuje Wurtman. Uspostavila je hitni fond pomoći i neumorno je radila na prikupljanju sredstava, potpuno na volonterskoj osnovi.

Enid živi u Izraelu 46 godina. Ima osam unučadi i dalje je uključena u dobrotvorni rad: „Zaista mis-

lim da imam veliku privilegiju da pomažem *Zatvorenicima Siona* i da živim u Izraelu. Najsretniji trenuci u životu su mi bili kada su mi se rodila djeca i kada sam imala privilegiju da vidim da *Zatvorenici Siona* stižu u Izrael i da im postajem prijatelj.“ Čak i za vrijeme teških vremena, nije nikada požalila zbog svog izbora. Danas njena kćerka nastavlja tradiciju volontiranja, uključena je u kampanju za oslobađanje taoaca oteatih 7. listopada. Ona predlaže da zadržimo tradiciju ostavljanja prazne stolice za njih: „Sada opet moramo to raditi“, Enid mi kaže. „Ovo neće biti festival slobode za obitelji oteatih. Moramo rezervirati mjesto za njih za našim Seder stolom, zbog solidarnosti s njima i njihovim obiteljima.“

Dirljivi zahtjev upućuje i Shelly Shem Tov, majka Omera Shem Tova, kojega Hamas još uvijek drži. „Moj prijedlog, kao Omerove mame – je da odmah nakon pijenja četvrte

čase i upravo prije velikog blagoslova, s nalijevanjem pete čaše, kažemo blagoslov *Dovesti ću (veheveti)* za taoce. Vjerujem u snagu velike molitve, pozivam vas da podijelite i pomognete, za proširite glas, da bi poruka stigla do što više ljudi.“

Tom zahtjevu pridružila se i civilna inicijativa – zahtjev da svi Židovi u Izraelu i diljem svijeta ostave praznu stolicu za taoce koji se još nisu vratili kući. Nakon svega što smo prošli u zadnje vrijeme, a neki od nas još proživljavaju te muke, slaviti Izlazak i slobodu čini se apsurdnim. Kako bismo imali vjere u buduće iskupljenje, ili tračak nade, najmanje što možemo učiniti je ispuniti zahtjev Shelly Shem Tov i ostaviti prazno mjesto za Seder stolom za taoce, kao i trajno mjesto za njih u našim srcima. Ne smijemo zaboraviti, ni na trenutak – **oni su još tamo.**

Mor Peled

Centropa u Osijeku

Početakom svibnja u Osijeku je održan trodnevni stručni skup na temu židovske povijesti. Sudionici skupa bili su uglavnom nastavnici, njih 35 iz Hrvatske, Slovenije, Bosne, Srbije i Sjeverne Makedonije, a skup je u Osijek dovela Centropa. Za slučaj da niste čuli za Centropu, pojasnit ću da je to nevladina neprofitna udruga čije je glavno sjedište u Beču i koja ima za cilj očuvati židovsko sjećanje u istočnoj i srednjoj Europi, što obuhvaća i zemlje u našem okruženju. Udruga je osnovana 2000. godine i u

24 godine rada skupila je mnoštvo svjedočanstava, intervjua, fotografija i video-zapisa koji svjedoče o postojanju židovskih zajednica na području srednje i istočne Europe. Posebnost Centrope u odnosu na druge slične udruge je to što im fokus nije primarno na razdoblju Holokausta, nego je na svakodnevnom životu Židova prije Drugog svjetskog rata. Uz bogatu digitalnu arhivu, Centropa često izdaje i tiskane materijale na raznim jezicima, nastojeći time svoja saznanja približiti najširoj mo-

Julijana Tešija u bivšoj osječkoj sinagogi

gućoj publici. Logičan oblik takve suradnje jest i rad s nastavnicima i učenicima, što je i dovelo Centropu u Osijek.

Stručni skup odvijao se u prostorima Stare pekare u Tvrđi, a nastavnici koji nisu iz Slavonije su ondje bili i smješteni. Što se tiče geografskog dosega, uz nekoliko Osječana, na seminaru su bili gosti iz Beča (Ninja Stehr, organizatorica), Szentendrea u Mađarskoj (Robert, službeni fotograf Centrope), Zadra (Loranda Miletić, viša savjetnica za povijest pri Agenciji za odgoj i obrazovanje), kao i nastavnici iz Slovenije, Skopja, Sopota, Mladencovca, Paraćina, Doboja, Jajca, Zagreba, Đakova, Našica i Slavenskog Broda. Dakle, uistinu raznolika ekipa. U seminar su se uključili i predstavnici Židovske općine Osijek. Predsjednik Damir Lajoš održao je predavanje na skupu, a on i Nives Beissmann ugostili su nastavnike u prostorijama Općine tijekom trećeg dana seminara. Vrijedne članice Općine Božena Radoš i Ivanka Lajoš tom su se prilikom pobrinule za okrjepu i domaće slastice.

Damir Lajoš u sinagogi ŽO Osijek

Osim posjeta Židovskoj općini Osijek, održano je još nekoliko aktivnosti na terenu. U subotu 4. svibnja 2024. sudionici su posjetili crkvu Radosne vijesti, odnosno nekadašnju donjogradsku sinagogu. Posjet sinagogi bio je dijelom ture po mjestima značajnima za židovsku povijest Osijeka, a ondje nas je ugostila gđa Julijana Tešija koja je sudionicima također pokazala i zgradu Evanđeoskog teološkog fakulteta s prekrasnom knjižnicom. Predstavljajući kako Evanđeoska pentekostna crkva skrbi za baštinu židovske zajednice, nastavnicima je odaslana snažna ekumenska poruka o suživotu i dobroj suradnji ovih dviju vjerskih zajednica.

Boravak u Osijeku uključio je i edukativnu turu *Židovski Osijek*, posjet Muzeju osobnih priča, kao i posjet židovskom groblju u Đakovu, budući da je jedna od tema na seminaru bila priča o Stjepanu Kolbu i đakovačkom židovskom groblju. Naglasak je bio na načinu kako tu temu obraditi na nastavi povijesti, tako da bude prilagođena i razumljiva učenicima. Radionicu

o Stjepanu Kolbu s tim je ciljem održala viša savjetnica Loranda Miletić, a dan poslije sudionici su imali priliku sami istražiti to povijesno mjesto. Ponekad se može činiti da je podučavanjem teških tema učiteljima teško doprijeti do današnjih TikTok generacija. Ponekad tomu i je tako. Zato se može reći da je jedan od ciljeva Centropinog programa bio osnažiti nastavnike da u svojim sredinama kreiraju zanimljive lekcije o židovskoj povijesti zemalja jugoistočne Europe.

Rad u Staroj pekari uključio je i zajedničko osmišljavanje nastavnih planova za pojedine teme bazirane na Centropinim izvorima podataka, a nastavnici su se te planove obvezali i provesti u radu sa svojim učenicima.

Ranijih godina slični seminari Centrope održali su se u Zagrebu (2020.) i Rijeci (2023.), a ovom je prilikom Osijek postao treći domaćin iz Hrvatske. Na temelju razgovora sa sudionicima, možemo reći da je grad ostavio dobar dojam na goste, kako po pitanju programa vezanoga uz židovsku zajednicu, tako i po pitanju gastronomije te gostoprimstva općenito.

Tomislav Vuković

Osječka Donjogradska sinagoga

Komemoracija za Jom Hašoa

U organizaciji ŽO Osijek, 6. svibnja održan je komemorativni skup povodom *Dana sjećanja na Holokaust i heroizam – Jom Hašoa*. Toga se dana u Izraelu, ali i mnogim drugim državama diljem svijeta, obilježava duboki pijetet prema šest milijuna Židova ubijenih u Holokaustu, kao i prema herojskom otporu i pogibiji Židova prilikom ustanka u Varšavskom getu.

Komemoracija je održana kraj spomenika *Majka i dijete*, Osječani- na židovskog porijekla Oskara Nemon. Kadiš, molitvu za mrtve, kao i molitvu za mir, pročitao je Dario Atijas, zamjenik predsjednika Jevrejske opštine Doboj. Uz članove naše Općine, komemoraciji su prisustvovali predstavnici Osječko-baranjske županije, Grada Osijeka, Grada Belišća te Udruge dragovoljaca Domovinskog rata *Sveti Rok* Osijek.

Vijence su, uz prigodne govore, položili zamjenik župana OBŽ gospodin Josip Miletć, zamjenica gradonačelnika Grada Osijeka gospođa Jasenka Crnković, u ime gradonačelnika Belišća zamjenica Ljerka Vučković te predstavnici UDDR *Sveti Rok*. U ime naše Općine skupu se obratio predsjednik Damir Lajoš, a vijence su položili Mira Bakić i Zvonimir Papo.

Gospodin Josip Miletć tom je prilikom istaknuo da se ne smije zaboraviti što su Židovi doživjeli u vrijeme Holokausta. Treba educirati mlade generacije, treba ukazivati na zločine i nevine žrtve kako se ništa slično Holokaustu u budućnosti ne bi ponovilo.

Zamjenica Crnković naglasila je da se ovim danom obilježava sjećanje i nezaborav na sve nevine židovske žrtve Holokausta. Holokaust je bio najveći genocid protiv čovječnosti u novijoj povijesti, a na svima nama je obaveza prenošenja poruka mira, prijateljstva, poštovanja i ljubavi prema svim nacijama, vjorama i kulturama. Istakla je da je Osijek multikulturalni grad koji ima najviše nacionalnih manjina u cijeloj Hrvatskoj te da nam je želja da se u našem gradu svi osjećaju dobrodošli.

U svom obraćanju prisutnima, Damir Lajoš napomenuo je kako su među 6 milijuna ubijenih Židova u vrijeme Holokausta bili i brojni pripadnici židovske zajednice iz Osijeka. Osječka je židovska općina bila mnogobrojna, bila je među najvećima i najuglednijima na ovim prostorima. Unatoč trenutnom jačanju antisemitizma u svijetu, u Osijeku nema naznaka, ali treba biti budan te putem ovakvih i sličnih skupova slati poruke mira. Treba educirati i mlade i odrasle i odlučno poručivati „Nikada više!“

Jom Hašoa je kao nacionalni praznik u Izraelu inauguriran 1951. godine. Održava se 27. Nisana po židovskom kalendaru (travanj/svibanj). Njegovo ozakonjenje potpisali su ondašnji predsjednik Vlade David Ben Gurion i tadašnji predsjednik Države Izrael Yitzhak Ben-Zvi. Time je Jom Hašoa dobio status državnog spomen-dana kojim se obilježava tuga za 6 milijuna Židova stradalih u Holokaustu. Ovim se danom obilježava i sjećanje na hrabre ustanike koji su se suprot-

stavili nacistima u Varšavskog getu.

Varšavski je geto bio najveći u okupiranoj Poljskoj. Nacisti su ga formirali u listopadu 1940., u jednom skučenom dijelu Varšave iz kojeg su prethodno iselili sve nežidove. Oko geta je u studenom 1940. izgrađen ogroman zid, a pred svim ulazima bila je jaka straža. U taj mali prostor, nacisti su nagurali oko pola milijuna poljskih i njemačkih Židova. Cilj nacista bio je da skučenost i loši uvjeti života dovedu do umiranja od gladi i zaraznih bolesti. Međutim, za dvije godine umrlo je „samo“ sto tisuća Židova, s čime nacisti nisu bili zadovoljni. U ljeto 1942. godine započinju masovne deportacije u logore smrti, najviše u Treblinku. U ovom logoru u okviru operacije *Reinhard* od srpnja 1942. do listopada 1943. ubijeno je između 750 i 850 tisuća ljudi, od toga više od 99% Židova i 2000 Roma.

Pred kraj 1942. godine, u getu su se počele organizirati grupe otpora; uz pomoć poljskog pokreta otpora dobili su izvjesnu količinu ručnih bombi, kao i pištolja i pušaka sa streljivom. Dana 16. travnja 1943. u geto su ušle postrojbe SS-ovaca, žandarmerije i poljskih policajaca s namjerom daljnje deportacije Židova prema logoru smrti Treblinka. Nisu očekivali otpor stanovnika geta, niti da će biti napadnuti. Židovi su do tada već bili izgradili bunkere i tajne prolaze ispod zemlje kojima su se koristili za kretanje getom i napadanje iz zasjede. Bili su organizirani u ZOB (Židovska organizacija rata) i ZZV (Židovski vojni savez). Njemačko topništvo i ten-

Komemoracija za Jom Hašoa u osječkom Parku Oskara Nemona

kovi, mitraljezi i bacači plamena susreli su se sa židovskim puškama, pištoljima, ručnim granatama i molotovljevim koktelima. Nacisti su se morali povući; bili su uhvaćeni u klopku i doživjeli su značajne gubitke.

Borbe su trajale punih 27 dana, no na kraju je pobijedila sila. Zapovjednik SS-a u Varšavi Jürgen Stroop, naredio je spaljivanje geta kuću po kuću i sravnjivanje geta sa zemljom. Većina židovskih boraca bila je slabo naoružana, s malim zalihama streljiva i bez potrebnog iskustva za takvu borbu. Međutim, borili su se za svoje dostojanstvo i pravo na vlastiti život. Pružali su herojski otpor do samog kraja.

U borbama je poginulo oko 13 tisuća Židova, a oko 42 tisuće ih je nakon ustanka pronađeno živima. Oni su deportirani u logore diljem Poljske. Nema točnih podataka o gubicima nacista, procjene se kreću od 17 do 300. Bio je to najveći židovski ustanak za vrijeme Drugog svjetskog rata na teritoriju pod nacističkom kontrolom. Malobrojni

Židovi su se ipak uspjeli spasiti i oni su svjedoci pakla kroz koji su prošli.

U povodu 70 godina ustanka u Varšavskom getu 2013. godine je otvoren Muzej povijesti poljskih Židova. Svake godine Varšava i cijeli svijet sjećaju se strašnih događaja. Tih dana sudionici komemoracije nose narcise, jer taj cvijet bojom i oblikom podsjeća na žutu zvijezdu koju su Židovi morali nositi na odjeći. Taj običaj je uveo Marek Edelman, vođa ustanka koji je preživio. Svake godine Marek je polagao stručak žutih narcisa podno spomenika junacima geta, sve do 2009. kada je umro.

Jom Hašoa je u Izraelu uklopljen u državni protokol s točno utvrđenim ceremonijalom koji se održava na Trgu varšavskog geta pored memorijalnog centra Jad Vašema. Ceremonija se održava u predvečerje na dan početka ustanka Židova u Varšavskom getu. Nacionalna zastava spušta se na pola koplja, rabini vode molitve, a predsjednici Vlade i Države Izrael drže prigodne govore o herojstvu i otporu.

U Izraelu danas živi svega nekoliko tisuća preživjelih Židova, sada već u poznim godinama. Preživjeli su strahote radnih logora ili logora smrti, doživjeli slobodu i pronašli novi dom u zemlji iz koje su njihovi preci prognani u tisućljetno izgnanstvo. Svake se godine između njih odabere šest osoba koje će nositi baklje koje simboliziraju 6 milijuna stradalih Židova.

Na Jom Hašoa u 10 sati prijepodne na dvije se minute oglašavaju sirene u cijelom Izraelu. Tada sve staje i mirnim se stavom izražava počast žrtvama Holokausta.

Holokaust je najmračniji, ali i najsramočniji događaj u ljudskoj povijesti. Nakon njega, svima nam treba biti zadatak da se borimo protiv svih oblika diskriminacije na osnovi etničke, vjerske ili bilo koje druge različitosti. Jedino upornom edukacijom i stalnim podsjećanjem možemo spriječiti da se išta slično ikada više dogodi.

Andelko Srđak

Skup ženskih sekcija u Osijeku

Dana 10. maja 2024. godine, na poziv ženske sekcije Židovske općine Osijek, našle smo se u ovom čarobnom gradu. Bile su tu žene iz Subotice, Novog Sada, Beograda, Pančeva i Zrenjanina. Dočekala nas je ekipa divnih ženica na čelu s Boženom Radoš, predsjednicom ženske sekcije.

Uvek se šalimo kad kažemo da su ruke članica ženske sekcije vredne; i ovaj put one su to pokazale bogatom trpezom slanih i slatkih đakonija na koje smo, priznajem, navalile posle „dugog“ puta. Nakon okrepe, Nives Beissmann nam je održala inspirativno predavanje o izraelskom plesu. Njena pozitivna energija pokrenula nas je da pevušimo poznate melodije, ali nas je i upoznala s pregršt novih melodija, koje njenoj ekipi vrednih plesačica služi kao potpora za plesne korake i nastupe u predivnim kostimima. Predsednik opštine Damir Lajoš navratio je da pozdravi skup žena i poželi nam lep boravak u Osijeku.

Navečer smo odšetale do Arheološkog muzeja, gde je u predivnom ambijentu koncert održao mađarski pijanista Turzo Zoltan, poreklom iz Rumunije. Na video bimu, tokom njegovog bravuroznog sviranja, pratili smo inserte s njegovog putovanja u Nepal gde je, u kampu ka Mont Everestu, na visini od preko 5500 metara, svirao na svom koncertnom klaviru. Bio je to čaroban i nesvakidašnji događaj vredan tri bisa kojima nas je počastio.

Drugi dan posete započeo je u Kopačkom ritu gde smo, od simpatičnog kustosa Petra, saznale mnoge interesantne činjenice

o ovom parku prirode u kojem se nalazi preko 300 vrsta ptica, 54 vrste sisara i 46 vrsta riba. Tokom obilaska izložbenog prostora pričao nam je o štekavcima, crnim rodama, kaćunima... Tokom vožnje brodićem neke od ptica i kornjača nagradile su nas svojim prisustvom.

Posle izvrsnog ručka u restoranu Rustika nastavile smo šetnju Osijekom, uz mali predah u restoranu ZOO hotela na drugoj obali Drave do koje smo došle kompom. Naše domaćice bile su izvrsni vodiči tako da smo dobile jasnu sliku ovog prelepego grada.

U nedelju je organizirana šetnja jevrejskim Osijekom, uz vodiča i profesora istorije Tomislava Vukovića. Obilazak je započeo na Gajevom trgu, u parku gde se nalazi skulptura *Majka i dete* vajara Oskara Nemoni. Kod ovog spomenika, simbola sećanja na žrtve Drugog svetskog rata i Holokausta, gde se Židovska općina Osijek i građani Osijeka za Jom Hašoa poklanjaju senama stradalih, vodič nas je detaljno informisao o životu ovog vajara, osječkog Židova. Ova figura simbolizuje večnu težnju Jevreja ka čovekoljublju i ona predstavlja jedno od njegovih najznačajnijih dela.

Tijekom života napravio je i 12 skulptura Sir Winstona Churchilla, kao i kraljice Elizabete II.

Obilazak smo nastavili Evropskom avenijom, najreprezentativnijom ulicom Osijeka s nizom secesijskih zgrada od kojih su mnoge bile u vlasništvu uglednih osječkih Jevreja. Uživale smo u bečkoj i mađarskoj secesiji, a bilo je tu i klasicističkih zgrada, kao što je Općinski sud. Zatim nam je vodič ispričao o sudbini gornjogradske sinagoge koju su Ustaše spalile 1941. godine, a komunisti srušili 1950 godine. Donjogradska sinagoga je preživela Drugi svetski rat i danas je u vlasništvu Pentekostalne crkve.

Uz niz interesantnih priča o sudbinama osječkih Jevreja, našu šetnju završili smo na trgu kod prelepe neogotske Katedrale Svetog Petra i Pavla, gde smo se i slikale za uspomenu.

Oproštajni ručak bio je organizovan na brod-restoranu El Paso na samoj Promenadi, nakon čega smo se rastale s našim gostoljubivim domaćicama uz veliku zahvalnost i želje za ponovni susret.

Lidija Petrović

EU Care - trening za zajednicu

Sa seminara za odrasle

18. svibnja u prostorijama Židovske općine u Osijeku održana je zanimljiva i edukativna radionica pod nazivom EUCARE community awareness – trening za zajednicu.

Projekt se provodi na razini Europske unije, prvi je takve vrste, a usmjeren je na pružanje savjeta iz područja sigurnosti s ciljem unapređenja i jačanja vlastite sigurnosti, otpornosti i spremnosti u svakodnevnom životu. Ovo se ostvaruje edukacijom i praktičnom obukom za skupine unutar židovske zajednice diljem Europe. Svjesni da je opseg prijatni diljem Europe velik, EUCARE ovakvim radionicama nastoji podići svijest o sigurnosti i pružiti znanje koje će pomoći pojedincima u vrijeme krize, ublažiti rizike i spriječiti ekstremističke napade.

Temelj EUCARE projekta leži u C.A.R.E. programu započetom u Belgiji. Ono što izdvaja ovu inici-

jativu je njen naglasak na edukaciji i obuci pojedinačnih članova zajednice, a ne samo na institucionalnoj izgradnji kapaciteta. Kroz ovaj program do sada su obuhvaćeni članovi zajednica u Austriji, Belgiji, Bugarskoj, Češkoj, Hrvatskoj, Finskoj, Njemačkoj, Grčkoj, Mađarskoj, Italiji, Luksemburgu, Portugalu, Poljskoj, Sloveniji, Slovačkoj, Španjolskoj, Švedskoj i Nizozemskoj. EUCARE planira doprijeti do stotina tisuća pojedinaca u nadolazećim godinama. To će učiniti kroz stratešku kampanju podizanja svijesti i obukom za što više skupina unutar židovskih zajednica

Kroz konkretne primjere, na koje inače vjerojatno ne bismo obratili pozornost, program EUCARE osvještava uočavanje nekih neuobičajenih pojavnosti oko nas, kako bi se na taj način spriječila katastrofa i sačuvali ljudski životi.

Svaka osoba koja izlazi iz konteksta, čudno se ponaša, neprikladno je obučena s obzirom na okolinu ili ne pripada grupi, znak je za uznunu. S obzirom na okolnosti takvu osobu treba eventualno udaljiti od grupe, obavijestiti organe reda (zaštitare, policiju i sl.). Također, pozornost treba obratiti i na sve predmete koji su ostavljeni bez nadzora i očito ne pripadaju mjestu na kojem se nalaze. Posebnu pozornost treba obratiti i na pojedince koji su marginalizirani u društvu, iz nekog razloga izopćeni ili neprilagođeni okolini. Često takve osobe, pokazalo se, postanu masovni napadači.

Radionica je polučila veliki interes članova Židovske općine Osijek pa su sudionici unaprijed bili podijeljeni u dvije skupine: odrasli i djeca, za koju je radionica bila prilagođena njihovoj dobi. Djeci je najzanimljiviji bio praktični dio radionice, kojem su pristupili s neskrivenim veseljem. Međutim, iako im je bilo zabavno, problemu i edukaciji su pristupili ozbiljno. Bili su puni pitanja o konkretnim situacijama u kojima bi se mogli naći i tražili su rješenja za njih.

Voditelj radionice bio je Saša Cvetković, inače voditelj službe sigurnosti Židovske općine Zagreb i njen potpredsjednik. Saša je na vrlo zanimljiv i interaktivan način osvijestio polaznike da trebaju dobro otvoriti oči i pozornije promatrati okolinu kako bi time sačuvali svoj život, kao i živote ljudi oko sebe. Nažalost, potreba za tim danas postoji više nego ikada.

Karin Ratković

Obiteljski seminar na Tari

Pogled s vidikovca Banjska stena

Obiteljski seminar, koji tradicionalno organizira JO Beograd, ove je godine bio po mnogočemu drugačiji nego inače, no čini mi se da je sudionike najviše iznenadila promjena termina i mjesta održavanja. Naime, seminar se obično odvijao za vrijeme prvomajskih praznika, dok je ove godine bio mjesec dana kasnije; također, obično se održavao u hotelu *Đerdap* u Kladovu, dok je ove godine bio u hotelu *Omorika* na planini Tara.

Iako ova promjena termina nekima nije odgovarala te zbog toga nisu mogli doći, po ukupnom broju od 420 sudionika seminara ne bi se moglo reći da je termin bio loš. Čak štoviše – dani su bili dulji nego što su oko 1. svibnja, što je omogućavalo dulji boravak vani u prirodi, koja je na planini Tara doista posebna i veličanstvena. U okviru seminara bila su organizirana dva predivna izleta koja su nam prikazala čari

ovog nacionalnog parka.

Seminar je započeo u četvrtak 30. svibnja koktelom dobrodošlice i svečanim otvaranjem, a nastavio se večerom, karaokama i filmom *Žena u zlatu*. Petak je od jutra bio prepun predavanja, a to jutro organiziran je i prvi izlet – četverosatna vožnja brodom po jezeru Perućac i kanjonom Drine, koji razdvaja Srbiju od Bosne i Hercegovine. Imali smo sreću da je, nakon kišne noći i jutra, sunce izašlo baš kada smo se ukrcavali na brod te je tijekom cijele vožnje bilo prekrasno vrijeme, sunčano i toplo, najljepše za plovību i boravak na palubi. Uz zanimljivog vodiča Miloja saznali smo da su, zahvaljujući specifičnim mikroklimatskim uvjetima, ovdje utočište našle rijetke biljne vrste zaostale iz daleke prošlosti. Saznali smo i da su okolne litice i pećine mjesta gdje obitava mrki medvjed, kao i da ima mnoštvo divokoza koje

Izlet brodom po jezeru Perućac

se spuštaju do nadmorske visine od svega 300 metara, što je svjetski fenomen. Također, saznali smo i da se na liticama kanjona Drine gnijezdi suri orao. Njega smo čuli, iako nismo imali priliku da ga ugledamo.

Popodne je održan odličan koncert zbora *Braća Baruh*, a navečer smo zajedno dočekali Šabat: svi koji su željeli mogli su upaliti svjećice, organiziran je Kabalat Šabat i pjevanje šabatnih pjesama, a održana je i zajednička Šabat večera. Nakon toga organiziran je zanimljivi tradicionalni kviz znanja, a prikazan je i film *Oslo*, drama o tajnim pregovorima između Izraelaca i Palestinaca, koji su doveli do mirovnog sporazuma u Oslu 1993. godine.

U subotu se nastavilo s predavanjima, a bilo je vrijeme i za drugi izlet pod nazivom *Medina avantura*, koji je uključivao obilazak nekoliko različitih lokacija.

Prva je *Tepih livada*, zanimljivo i jedinstveno tresetište koje se formira nekoliko tisuća godina i do koje se dolazi laganom šetnjom kroz šumu. Druga lokacija, do koje se stiže laganim penjanjem uz planinu, je vidikovac *Banjska stena*, odakle se pruža prekrasan pogled na jezero Perućac, branu, kanjon rijeke Drine i široki pejzaž Bosne i Hercegovine. Sljedeća lokacija je brana jezera Zaovine, koje leži na 840 m nadmorske visine i koje predstavlja pravu oazu mira i tišine. Na kraju našeg izleta imali smo predah u mjestu Osluša, gdje je u srcu nacionalnog parka Tara, na vrhu planine, smješten *cafe vagon Tarska priča*, jedinstveni ugostiteljski objekt napravljen u vagonu iz Titovog vremena.

U kasno subotnje popodne izvedena je predstava Stefana Sablića

Adresat nepoznat, a kasnije smo zajedno ispratili Šabat; imali smo predivnu Havdala, nakon nje svečanu večeru s glazbom za zabavu, dok su u lobiju hotela zainteresirane zabavljali Nikola Salaćanin i Slobodan Kon.

Izleti su bili predivni, no koliko god smo uživali u njima, zbog njih smo nažalost propustili neke odlične aktivnosti koje su se u isto vrijeme događale u hotelu. Na djelu je bila stara izreka: „Ne možeš imati sve!“ Bez obzira na to, još uvijek je na seminaru bilo mnoštvo predavanja i kulturnih sadržaja kojima smo uspjeli prisustvovati, jer je program seminara bio zaista bogat i raznovrstan.

Na seminaru je bilo jako puno djece koja su bila podijeljena u dobne skupine i za koju su se brinu-

li vrijedni *madrihimi*. Omladinci su imali BBYO program. Aktivnosti je bilo pregršt i bile su stvarno raznovrsne i zanimljive, tako da ni djeci nije bilo lako odlučiti se između kupanja u bazenu, šetnje po prirodi, igranja sa psićima kojih je u okolici hotela bilo gotovo neprebrojivo ili programa koji su im pripremili njihovi *madrihimi*. Zbog svega toga, naši mališani nisu se “gasili” cijelim putem do Osijeka, prepričavajući sve dogodovštine sa seminarara.

Za prekrasno sjećanje na ovaj seminar, osim odličnog programa, pobrinuo se i medvjed koji je izašao na cestu pred naš autobus prilikom povratka kući. Svi su bili sretni što su imali priliku doživjeti to posebno iskustvo, a još sretniji što ga nisu sreli prethodnih dana tijekom šetnji po prelijepoj prirodi planine Tara.

Nives Beissmann

Iz programa za odrasle

Iz programa za djecu

Obrazovne metode za borbu protiv antisemitizma

Dario Atijas na otvaranju izložbe *Bratstvo i jevrejstvo*

6. i 7. lipnja u Gradskom muzeju grada Vukovara, u organizaciji Europskog doma Vukovar, održane su radionice naziva *Obrazovne metode za borbu protiv antisemitizma*. Radionice su se održale kao dio projekta *Koga smo zaboravili – Nasljeđe Židova u našem gradu*, sufinanciranog sredstvima Europske komisije.

Prvog dana, u četvrtak 6. lipnja okupilo se 14 nastavnika, edukatora, suradnika, ukratko osoba raznih profila i zanimanja zainteresiranih za ovu temu, onih koji smatraju da o ovoj temi mogu i trebaju naučiti više, tako da bi sve naučeno kasnije mogli primijeniti u praksi. Radionici su vodili Patricia Oulehla i Cosmas Tanzer iz organizacije KIGA (Kreuzberger Initiative gegen Antisemitismus).

Nakon uvodnih riječi, predstavljajući organizaciju KIGA i „icebreaking“ igara, prva radionica bila je *Ideje židovskog života i antisemitizma*. Bila je to prilika da se sudionici upoznaju s današnjim načinom života Židova i trenutnim

stanjem u Njemačkoj, ali i da predavače upoznamo sa stanjem kod nas. Različite radionice su se nizale tijekom cijelog dana, svaka je bila po nečemu specifična i do navečer su sudionici bili bogatiji za puno novih činjenica i novih pristupa u poučavanju o Holokaustu. Tijekom dana sudionici su upoznali nove praktične metode rada na brojnim osjetljivim temama u obrazovanju, uključujući interaktivne aktivnosti i poticanje otvorenog dijaloga. Pričalo se o definiciji antisemitizma, njegovom porastu, povećanju napada na židovsko stanovništvo zadnjih godina, a pogotovo od 7. listopada prošle godine; o antisemitizmu u Hrvatskoj i susjednim zemljama, modernom i nacionalsocijalističkom antisemitizmu, ali i onom koji je povezan s Državom Izrael, teorijama zavjere, negiranjima Holokausta i mnogim drugim temama. Razgovaralo se kako prepoznati različite oblike antisemitizma – od otvorene diskriminacije do suptilnih predrasuda. Također, tijekom dana u pauzama sudionici su se družili, bolje upoznavali, povezivali, dogovarali

neke nove zajedničke projekte, tako da je dan bio potpuno iskorišten, do zadnje minute.

Drugog dana, u petak 7. lipnja, s malo manjim brojem sudionika i u intimnijoj atmosferi, radilo se na konkretnim koracima koji bi se mogli poduzeti da postane vidljivo da je židovska zajednica u Vukovaru nekada bila aktivna i značajna, a danas nema ni traga o tome. Ništa nije označeno, nijedna židovska kuća, ni mjesto sinagoge, ništa. Još malo vremena treba proći i više se neće znati ni gdje su bile. Već danas za to zna samo šačica ljudi.

Na samom početku radionice napravljena je analiza memorijala Holokausta koji postoje u svijetu i kod nas, prezentirali su se novi načini sjećanja na Holokaust (koji su danas najvećim dijelom digitalni), raspravljalo se koje vrijednosti želimo zastupati unutar obilježavanja židovskog života i Holokausta u Vukovaru, koji aspekti su važni i koje oblike bi komemoracija mogla imati. Nakon toga su sudionici bili podijeljeni u grupe u kojima su se razvijali konkretni koncepti i ideje za komemoraciju u Vukovaru.

Osim navedenog, bila je postavljena izložba *Bratstvo i jevrejstvo – Spomenici Holokaustu u Bosni i Hercegovini* koju je otvorio i predstavio potpredsjednik Jevrejske opštine Doboj Dario Atijas. Nakon završenog radnog dana svi su se sudionici uputili ka mjestu nekadašnje vukovarske sinagoge gdje je Dario Atijas pročitao molitvu za mrtve i molitvu za mir.

Nives Beissmann

Gostovanje u SKD Prosvjeta

U prostorijama osječkog pododbora SKD Prosvjeta

Na poziv pridružene članice naše Općine, Sunčice Mandić, 8. lipnja bila sam gost u Srpskom kulturnom društvu *Prosvjeta*, u prostorijama njihovog osječkog pododbora, u Ulici Matije Gupca 32.

Najavljena sam kao predavač na temu *Židovi u Osijeku*, a od samog početka zamislila sam to kao spontani razgovor o Židovima te priliku da ispričam svoju životnu priču vezanu za otkrivanje vlastitog identiteta. Bilo mi je drago što je bio prisutan i Dario Doron Atijas iz Doboja pa sam predložila da i on nešto kaže o svom podrijetlu, ali i radu Jevrejske opštine u Doboju, što je on odmah prihvatio.

Ponijela sam neke od židovskih simbola poput hanukije, menore, Davidove zvijezde te nekoliko primjeraka Menore i Ha-kola kako bi prisutnima približila ono što Židove obilježava.

U kratkim crtama ispričala sam kako obilježavamo naše blagdane,

izložila lokacije osječkih sinagoga prije Drugog svjetskog rata te koliko je Židova tada bilo u Osijeku, a koliko ih je danas. Spomenula sam komemoraciju žrtvama Holokausa u Đakovu, odlazak u Jasenovac svake godine i godišnja druženja s članovima židovskih općina diljem bivše Jugoslavije, a spomenula sam i izuzetno zanimljivo te odlično organizirano putovanje u Izrael prošle godine.

Nakon općeg izlaganja ispričala sam im svoju životnu priču vezanu uz saznanje članova moje obitelji o židovskom porijeklu i mojem djedu koji je odveden u logor Jasenovac iz kojeg se nikad nije vratio. Pričala sam im o tome kako sam se osjećala kad sam s dvanaest godina, još u osnovnoj školi, promijenila prezime i kako smo moja obitelj i ja, pa i naša okolina, proživljavali novonastalu situaciju.

Nakon mene svoju priču ispričao je Dario Atijas. Pričao je

o svojem porijeklu, aktivnostima Jevrejske opštine u Doboju te njihovim budućim planovima.

Razgovaralo se i o Muzeju osobnih priča u Staroj pekari u Osijeku koju su određeni članovi srpske zajednice ranije posjetili, a neki su za Muzej i sami ispričali svoje priče. Upoznala sam prisutne s predstojećim Mjesecom židovske kulture u rujnu i pozvala ih da dođu i pogledaju pripremljeni program. Na samom kraju ostavili smo prostor za njihova pitanja te odgovorili na ono što ih je zanimalo. Ispratili su nas pljeskom i zahvalili nam na gostovanju.

S obzirom da se članovima SKD *Prosvjeta* iznimno svidjela moja priča o otkrivanju židovskog identiteta, nekoliko dana kasnije novinar Zoran Popović pozvao me na radio Banska kosa u Belom Manastiru da je još jednom ispričam, ovog puta za radijsku publiku.

Biljana Majnik ex Papo

Komemoracija u Đakovu

Kadiš na đakovačkom groblju

U nedjelju 9. lipnja bilo je vruće ljetno prijepodne, ali hlad stoljetnih lipa na đakovačkom židovskom groblju pružio je dobrodošlicu brojnim posjetiteljima. Razlog okupljanja tužni su događaji iz 1943. godine – tada je u ustaškom sabirnom logoru, u pitomom slavonskom gradiću Đakovo, stradalo oko 600 žena i djece.

Tradicija komemoracije održava se već oko 70 godina, još kada su potomci žrtava sabirnog logora Đakovo živjeli u zajedničkoj državi. Dolazili su članovi židovskih zajednica, pretežno iz Bosne, jer su većina zatočenica logora bile žene i djeca iz tog dijela tadašnje zloglasne NDH, no dolazili su i poklonici žrtava Holokausta iz Beograda, Novog Sada, Sombora, Zagreba te naravno iz Osijeka i Vinkovaca, čije Općine su za vrijeme djelovanja logora pokušavale olakšati patnje

zatočenica. U ranijim godinama još je bilo živih svjedoka velikih patnji u logoru, osoba koje su preživjele, jer su kao djeca izbavljeni iz logora zahvaljujući djelovanju Židovske općine Osijek i njenih aktivista, članova Leteće brigade, Vlade Salcbergera i Vlade Grünbauma. Sjećamo se nekih spašenih: Klare Pinto, Elizabete Priegl i Bjanke Auslender, koje su redovito polagale vijenac počasti žrtvama na groblju i na mjestu bivšeg logora, uz zgradu nekadašnjeg Akšamovićevo mлина. Većina od njih nažalost više nije s nama.

Ova se tradicija održala do današnjih dana; na komemoraciju dolaze i nove generacije, to je garancija da će se tradicija održati. Zahvaljujući dugogodišnjim naporima Židovske općine Osijek te suradnji s Jevrejskom opštinom Sarajevo,

ovo groblje, njegov logorski dio, primjereno je uređeno. Originalne nadgrobne pločice, raritet za ovakvo groblje, zamijenjene su trajnijim, mramornim. Obilazeći te natpise, prisjećamo se hrabrog grobara Stjepana Kolba koji je, dovodeći u opasnost vlastiti život, sačuvao podatke o pokojnicima i mjestima gdje ih je pokapao. Rat i poraće donose mnoge nepravde i stradanja nevinih. Stjepan Kolb je umjesto nagrade za svoja humana djela doživio osudu kao „narodni neprijatelj“ i skončao u jednom od poslijeratnih logora.

Pred grobljem posjetitelje dočekuje spomenik od željeznog lima, stilizirani Magen David. Rad je to izraelske kiparice Dine Merhav, rođene u Vinkovcima u obitelji Gross, koja se bavila trgovinom i proizvodnjom željezne robe. Simbolika i tradicija i tu su očuvani. Rad nazvan *Mir na nebu* poklon je autorice njenom rodnom kraju. Njen je to doprinos miru na Zemlji!

Na ulazu u groblje je minijatura na sinagoga sa spomenikom žrtvama. I taj je objekt dobro očuvan, njegov vanjski i unutarnji izgled dostojno predstavlja brigu o očuvanju sjećanja na sve žrtve Holokausta. Tu se, sa stražnje strane te građevine, u već spomenutom hladu, održavaju govori – spominju se teška vremena, ali i požrtvornost plemenitih ljudi koji su pomogli da se ona prevladaju. Ove godine, po prvi put nakon toliko godina optimizma i napretka, istaklo se da su se opet stvorila teška vremena. I njih treba preživjeti! Tradicija nas upućuje da mi to možemo!

Dalje u dubini i pri kraju groblja nalazi se čistina na kojoj je rabin održao vjerski dio komemoracije, molitvu za mrtve, Kadiš.

Posjetitelji su nakon toga napustili groblje, mjesto prvog dijela okupljanja i komemoracije i otišli na mjesto gdje je nekada bio ulaz u zloglasni logor. Ulaz u njega značio

je smrt. Rijetka izbjavljenja iz logora davala su nadu za život. Samo nekoliko djece imalo je tu sreću da bude spašeno. Položili su se vijenci na spomen ploču koja se nalazi na tom mjestu.

Nakon ovoga, gosti su išli na veseliji dio – druženje uz jelo. To je sada isto dio tradicije koje je

Židovska općina Osijek ustanovila još sredinom 90-tih godina prošlog stoljeća. Ovaj društveni dio događaja *Komemoracija u Đakovu* naš je emotivni doprinos naporima da u Izraelu zavlada trajni mir.

Am Israel Hai!

Darko Fischer

Obilježavanje dana antifašističke borbe

Polaganje vijenaca u Perivoju kralja Tomislava

Udruga antifašističkih boraca i antifašista Osijeka pozvala nas na obilježavanje Dana antifašističke borbe u Republici Hrvatskoj. Članovi Židovske općine Osijek odazvali su se obilježavanju i svojim prisustvom uveličali ovaj značajan državni praznik.

Podsjetili smo se da se Dan antifašističke borbe obilježava u znak sjećanja na 22. lipnja 1941. godine kada je u šumi Brezovica pored Siska osnovan Prvi sisački partizanski odred, prva antifašistička postrojba, ne samo u Hrvatskoj nego i u ovom dijelu Europe. Za vrijeme trajanja

Drugog svjetskog rata, na području Hrvatske pod kontrolom antifašističkog pokreta, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) obavljalo je vrhovnu zakonodavnu i izvršnu funkciju, da bi 1945. godine preraslo u Narodni sabor Hrvatske. Završetkom Drugog svjetskog rata 1945. godine utemeljena je Narodna Republika Hrvatska kao federalna jedinica ondašnje države - Federativne Narodne Republike Jugoslavije, koja je iz rata izašla kao pobjednica na strani savezničkih snaga.

U subotu 22. lipnja 2024. godine u Osijeku u Perivoju kralja Tomislava, ispred spomen-kosturnice žrtava fašizma, obilježen je Dan antifašističke borbe polaganjem vijenaca koje su položili predstavnici Udruge antifašističkih boraca i antifašista Osijek te izaslanstva Grada Osijeka i Osječko-baranjske županije, predstavnici političkih strana i predstavnici Židovske općine Osijek.

Predstavnik Gradskog vijeća podsjetio je prisutne kako je na temeljima antifašizma uspostavljen ZAVNOH, na temelju čijih odluka je Hrvatska s obilježjima države izašla iz Drugog svjetskog rata. Prisutne je nadahnutim govorom pozdravila, između ostalih, Sunčica Mandić predsjednica Udruge antifašističkih boraca i antifašista Osijeka.

Nakon službenog dijela u Osijeku u Perivoju kralja Tomislava program je nastavljen odlaskom u Paučje, Borovik i Podgorje. Vidimo se i sljedeće godine na isti dan.

Biljana Majnik ex Papo

Makabijada u Zrenjaninu

Natjecanje u ženskoj kategoriji

U nedjelju 23. lipnja mala, ali odvažna skupina članova naše općine uputila se na Makabijadu u Zrenjanin. U čardi *Debeli lad* lijepo smo se družili sa članovima prijateljskih jevrejskih opština iz Zrenjanina, Beograda, Novog Sada i Subotice, kao i gostima iz Mađarske. Nažalost, nismo uspjeli sastaviti niti jednu natje-

cateljsku ekipu koja bi udovoljavala propozicijama natjecanja, no naša mlada članica Mia Lajoš se natjecala u timu Jevrejske opštine Beograd i s njima osvojila 1. mjesto. Ostali su uživali u glazbenom programu, kificama, kavi, gulašu, krofnama i svemu ostalom čime su nas ljubazni domaćini ugostili, kao i u proma-

tranju natjecanja i navijanja. Podijeljene su medalje, diplome i pehari, a najveće aplauze prilikom uručjenja priznanja dobili su najmlađi, kao i najstariji učesnik Makabijade. Nadamo se da će nagodinu naša Općina barem skupiti ekipu, ako ne već zasjati medaljama!

Tamara Lajoš

Ljetovanje djece u Puli

Međunarodni dječji kamp u Puli odvija se već treću godinu i kroz njega se definira jedna nova generacija. Uzbudljivo je vidjeti kako djeca održavaju svoja *pulska* prijateljstva tijekom cijele godine i nestrpljivo čekaju svoju sljedeću kamp avanturu.

Djeca putuju iz zajednica širom ex-YU zemalja i nevjerojatno je da se, unatoč ponekad dugom putovanju do odredišta, nikada ne žale.

Iskusni kamperi brzo ulaze u rutinu kampa i raširenih ruku dočekuju nove i neiskusne, koji su došli prvi puta.

Svaki dan je prepun aktivnosti od plivanja, drame, umjetnosti, plesa i sporta. Ove smo godine učili o *Tikun Olamu*. Djeca su napravila vlastite grupne projekte na temelju svojih ideja o tome kako svoj svijet

učiniti boljim mjestom. To je bilo popraćeno učenjem kako se pravi hala kruh, pale svijeće za Šabat i pjevaju pjesme za Havdala.

Kamp svima pruža sigurno okruženje pa se djeca osjećaju slobodno i opušteno; mogu biti ono što jesu. Utjeha roditeljima – imamo fantastičan catering s mnogo različitih opcija hrane koji će zadovoljiti i one najizbirljivije.

Dječji kamp Pula 2024.

Kamp ima svoje uspone i padove, ali zadovoljstvo je vidjeti djecu kako uživaju s prijateljima iz kampa. Tijekom posljednja tri ljeta vidjeli smo kako napreduju u samostalnosti i neovisnosti, kako razvijaju otpornost, društvene i međuljudske vještine.

Djeca vole rutinu i veseli nas što im kamp Pula može ponuditi rutinu za ono kratko vrijeme dok su kod nas. Svake godine nas

iznenađuju svojim zapažanjima o svijetu oko sebe; svjedočimo kako se izgrađuju kao pojedinci i kako im raste interes za neke teme; uočavamo da imaju sve više znanja, a ono što je najbitnije je da kroz sve to njeguju duh zajednice.

Jako smo ponosni na našu novonastalu *kamp Pula generaciju*, a trebali biste biti i vi.

Sunčica Mandić

Haverim na Skopskom kulturnom letu

Plesačice s organizatorima

Plesna skupina *Haverim Shell Israel* nedavno se vratila s gostovanja u Makedoniji. Tijekom svog trodnevnog boravka u Skoplju, plesačice su, u sklopu Skopskog kulturnog leta, u subotu 29. lipnja nastupile na platou ispred Memorijalnog centra Holokausta Židova Makedonije predstavljajući mnogobrojnoj skopljanskoj publici bogatstvo izraelskog i židovskog plesa.

Sve je započelo u studenom prošle godine jednim telefonskim pozivom. „Možete doći da plešete

kod nas?“, pitala me Žana Mučeva, moja stara prijateljica, danas zaposlenica Memorijalnog centra Holokausta u Skoplju. Znajući da nam je brojnost najveći problem, prva misao bila mi je: „Kako ću, hoću li uspjeti okupiti plesačice?“ Krenula sam ih redom zvati i moji su se strahovi počeli ostvarivati – gotovo ni jedna plesačica nije bila slobodna. Već sam mislila da od tog nastupa neće niti ništa. Bilo nas je svega četiri. Definitivno premalo!

Međutim, pala mi je na pamet ideja da pokušam u tih nekoliko mjeseci navježbati početnice te da napravim miješanu skupinu od plesačica koje plešu već dugo i onih koje su u grupi tek koji mjesec. Krenule smo marljivo raditi; svaki petak i gotovo svaku nedjelju vježbali su se plesni koraci, učili novi plesovi, sastavljale koreografije. U međuvremenu, priključile su nam se i dvije nove, potpuno neiskusne plesačice, no i one su odlično napredovale pa je ubrzo postalo

vidljivo da je plan ostvariv, iako se u početku činio gotovo nemoguć.

Kako se putovanje približavalo, uzbuđenje je raslo, a nije nam nedostajalo ni problema. No sve smo ih redom riješili i u dvije grupe smo konačno, automobilom i kombijem, otišli put Makedonije. U Skoplju nas je dočekala Žana, nasmijana, organizirana i srdačna, spremna odgovoriti na sve naše prohtjeve i potrebe (a bilo ih je, vjerujte, podosta).

Vrijeme do subotnje večeri i našeg nastupa provele smo uživajući u prekrasnom Skoplju, koje svojim posjetiteljima ima što pokazati i ponuditi. Obišle smo uzduž i poprijeko skopsku čaršiju, tvrđavu Kale, vidjeli smo mnoštvo ogromnih spomenika i fontana, isprobale razne delicije i uživale na „divnih“, vrelih 35° C. Koliko god smo se čuvala sunca, svejedno smo sve izgubile, no nismo dopustile da nam to umanjí cjelokupni doživljaj. Nisu nas omele ni nepredviđene situaci-

S nastupa u Skopju

je poput razbijene glave (posljedica pada u kadi) ili neviđeno nažuljanih, izranjavanih nogu, koje su bile prepune žuljeva već i prije nastupa, a pogotovo nakon njega. Tako da pojedinim plesačicama zaista nije bilo lako da vesele i nasmijane nastupe na plesnom podiju. No, kada su se svjetla pozornice upalila, jedino na što smo mislile bio je ples; kako što bolje predstaviti svoju grupu, svoju židovsku općinu, svoj grad i židovsku kulturu. Jesmo li u tome uspjele, morat ćete pitati gledatelje.

Nakon 15 raznolikih plesova podijeljenih u nekoliko grupa: hasidski, ljubavni, moderni, grčki i mizrahi, publici smo priredili i jedno iznenađenje. Pozvali smo ih da dođu na scenu i s nama nauče barem jedan ples. Na zajedničko veselje, odazvalo ih se baš puno i naučili su ne jedan, nego čak dva izraelska plesa. Imale smo mnoštvo upita mladih djevojaka koje su se silno željele priključiti našoj plesnoj grupi, ne znajući da nismo iz Skoplja. Žao nam je što smo ih morali razočarati

izjavom da smo iz Osijeka, što im je definitivno predaleko za dolazak na probe. I mi bismo voljeli da smo bliže jer bi nam dobro došlo da imamo još plesačica.

Sljedeće smo jutro još otišle na Vodno, planinu visoku 1066 metara na čijem se najvišem vrhu Krstovaru nalazi Milenijski križ visok 66 metara, a do kojega smo se odvezle žičarom. Od gore je pogled na cijelo Skoplje, Skopsku kotlinu i Šar planinu. Drago mi je da smo uspjele obići i Memorijalni centar Holokausta, savršeno osmišljeni muzej koji prikazuje ne samo stradanje makedonskih Židova, nego i cijelu povijest Židova od 2. stoljeća, preko progona iz Španije i Holokausta pa sve do današnjih dana. Najviše su me se dojmile niti koje zauzimaju središnji prostor muzeja, a koje su izradile članice ženske sekcije Jevrejske opštine Skopje – niti ima 7144 i predstavljaju broj makedonskih žrtava tijekom Holokausta.

Vesele, vedre i punih srca vratile smo se u Osijek, zahvalne organizatoru na prilici koju smo dobile i pune ideja o tome što bismo mogle raditi dalje. Skoplje će nam ostati prekrasna uspomena!

Nives Beissmann

Memorijalni centar Holokausta prizemlje

Memorijalni centar Holokausta Židova Makedonije

Memorijalni centar izvana

Memorijalni centar Holokausta Židova Makedonije nalazi se na mjestu nekadašnje židovske četvrti, gdje je život Židova u gradu bio aktivan sve do njihove deportacije u logor smrti. To naselje postojalo je u gradu sve do katastrofalnog potresa 1963. godine, kada je srušeno, a kasnije se na njegovom mjestu izgradio međugradski autobusni kolodvor.

Sredstva za izgradnju Memorijalnog centra osigurana su povratom imovine makedonskih Židova koji su izgubili živote u nacističkim logorima, a nemaju nasljednike. To je omogućeno donošenjem Zakona o povratu imovine, koji je potpuno završen u prosincu 2007. godine. Sredstvima je upravljao Fond Holokausta Židova Makedonije, koji još uvijek postoji i vlasnik je zgrade.

Ovaj Centar službeno je otvoren 10. ožujka 2011., točno 68 godina nakon što su bugarske okupacijske snage deportirale makedonske Židove u Treblinku.

Prijenosom tri urne ubijenih Židova iz Bitole, Štipa i Skoplja, u Memorijalnom centru Holokausta Židova Makedonije započele su svečanosti njegova službenog otvaranja. Kolonu s urnama pratila je garda Makedonije, a predvodili su je gradonačelnici triju gradova, visoki gosti iz svijeta, državni dužnosnici, saborski zastupnici, rabini i građani. Kolona je krenula iz Makedonske ulice i prešla Kameni most do ulaza u Memorijalni centar koji je vječno počivalište pogubljenih makedonskih Židova.

11. ožujka 2019. godine otvoren je stalni postav koji se može razgledati radnim danima Centra. Moderan, izrađen po svjetskim standardima, postav je edukativno sredstvo za učenike i odrasle, koje priča o makedonskim Židovima od naseljavanja današnjeg područja Makedonije, preko protjerivanja iz Španjolske, do razdoblja između dva svjetska rata, zatim genocida

nad makedonskim Židovima u Drugom svjetskom ratu, migracije 1948. godine te sve do današnjih dana.

Svake godine 11. ožujka Židovska zajednica organizira komemorativnu svečanost u povodu uništenja makedonske židovske zajednice, a ovaj muzej je najveći pokušaj da se ispriča priča o makedonskim Židovima, njihovoj bogatoj povijesti i, nažalost, tragičnom uništenju. Autori postavke su Michael Berenbaum i Edward Jacobs.

Memorijalni centar Holokausta Židova Makedonije ima dugoročnu misiju predstavljanja, edukacije i istraživanja, u stalnoj je vezi s multietničkim društvima, kako bi se otklonile opasnosti bilo koje vrste netolerancije, šovinizma, antisemitizma, u ime izgradnje što boljeg društva, u kojem je etnička i vjerska raznolikost civilizacijsko bogatstvo i temelj razvoja.

Žaklina Mučeva

Novi Centar za istraživanje Holokausta i genocida: Jugoistočna Europa kao epicentar

U siječnju 2024. godine otvoren je Centar za istraživanje Holokausta i genocida na jugoistoku Europe pri Filozofskom fakultetu u Rijeci kao prva institucija posvećena spomenutim temama u Republici Hrvatskoj. Centar su osnovali dr. Lovro Kralj, prof. dr. sc. Vjeran Pavlaković, dr. Danijel Matijević, Emil Kjerte, dr. Katarina Damčević i Alina Bojčić.

Iako se Republika Hrvatska obvezala na jačanje istraživanja i obrazovanja o povijesti Holokausta, na hrvatskim sveučilištima još uvijek postoji manjak znanstvenika koji se specijaliziraju za teme Holokausta, etničkog čišćenja, masovnog političkog nasilja, antisemitizma i fašizma. Nastavno tome, na dan otvorenja dr. Kralj, voditelj Centra, je u uvodnom govoru naveo misiju Centra čiji je cilj promocija istraživanja Holokausta i genocida u jugoistočnoj Europi te poticanje znanstvenog dijaloga sa širom međunarodnom zajednicom. Govore su održali: Gary Koren, veleposlanik Izraela u Republici Hrvatskoj, povjesničari dr. Ivo Goldstein, profesor emeritus na Sveučilištu u Zagrebu, te dr. Marija Vulesica, profesorica na Sveučilištu Humboldt u Berlinu. Dr. Goldstein je istaknuo važnost osnivanja Centra u vremenima u kojima u Hrvatskoj raste negacija ustaških zločina i iskrivljavanje povijesti. Dr. Vulesica je skrenula pažnju na ulogu novoosnovanog Centra u integraciji razjedinjenih nacionalnih historiografija o Holokaustu kroz transnacionalne i interdisciplinarnе suradnje i otvaranje novih istraživačkih perspektiva.

Jedan od ciljeva Centra je promocija i osnaživanje obrazovanja o Holokaustu, genocidima, antisemitizmu i fašizmu u Republici Hrvatskoj, kao i razvoj mreže nastavnika, profesora i istraživača koji se bave srodnim temama. Navedeno će doprinijeti daljnjem razvoju znanstvene infrastrukture o povijesti Holokausta i drugih genocida, kako u Hrvatskoj, tako i na širem području jugoistoka Europe. Drugi cilj Centra jest promocija komparativnog i transnacionalnog pristupa. Razlog za to jest tendencija međunarodne historiografije da NDH, kao i drugim zemljama Južne Europe, pristupa kao perifernim slučajevima te se fokusira na slučajeve Njemačke i Italije premda je regija jugoistočne Europe imala jednu od najvećih koncentracija kolaboracionističkih, autonomnih i nacističkih satelitskih država u čitavoj Europi. Spomenuto također služi kao poticaj za izgradnju međunarodne mreže istraživača i nastavnika u Jugoistočnoj Europi i zemljama poput Rumunjske, Bugarske, Grčke, Makedonije, Albanije, Kosova, Crne Gore, Srbije i BiH.

Centar također teži promociji i primjeni interdisciplinarnog pristupa studijama Holokausta i genocida čime se omogućava širi uvid u brojna nova istraživačka pitanja. Konačno, cilj Centra jest komunikacija novih znanstvenih spoznaja o Holokaustu i drugim genocidima sa širom publikom. Navedeno će se osigurati putem znanstvenih skupova, edukacija i radionica, kao i predavanja usmjerenih na popularizaciju znanosti.

Članovi Centra aktivno rade na ostvarivanju navedenih ciljeva kroz različite angažmane i suradnje. Primjerice, jedan od aktualnih projekata Centra jest *Mapiranje Holokausta u NDH* koji vode dr. Kjerte, dr. Matijević i dr. Kralj. Svrha projekta jest izgradnja interaktivne online mape s informacijama, izvornim dokumentima i svjedočanstvima o Holokaustu na različitim lokacijama u NDH. Centar je također jedan od međunarodnih partnera na projektu *Moć osobnih priča u suočavanju sa zaboravom* u sklopu programa Europske komisije, tzv. CERV. Projekt se fokusira na osobne priče i biografije kao sredstva osnaživanja sjećanja na Holokaust i sprečavanja njegove distorzije i negacije, a vodi ga dr. Damčević.

Centar je nedavno postao jedan od međunarodnih partnera na projektu *Up2Us – Mapping the Understanding of Contemporary Antisemitism in Serbia, Croatia and Romania, and its Links with Holocaust Distortion*. Cilj projekta je razvoj metodologije za evaluaciju prisutnosti antisemitizma temeljem mapiranja društvenih skupina koje direktno doprinose formiranju javnog mnijenja u Novom Sadu, Temišvaru i Rijeci. Zajedno s partnerima iz Srbije, Rumunjske, Hrvatske, Njemačke, Norveške i SAD-a, *Up2Us* teži podizanju svijesti o antisemitizmu, kao i pokretanju nacionalne strategije za borbu protiv antisemitizma i poticanju židovskog života.

Alina Bojčić

Mutirajući virus: Shvaćanje antisemitizma

Govor Rabbija Jonathana Sacksa u Europskom parlamentu

“Uvaženi prijatelji,

mržnja koja počinje sa Židovima nikada ne završava sa Židovima. Želim da to razumijemo. Nisu samo Židovi patili pod Hitlerom. Nisu samo Židovi patili pod Staljinom. Nisu Židovi jedini patili pod ISIS-om ili Al-Kaidom ili Islamskim džihadom. Činimo veliku grešku ako mislimo da je antisemitizam prijetnja samo Židovima. To je prijetnja prvenstveno Europi i slobodama za čije su postizanje trebala stoljeća.

U antisemitizmu se ne radi o Židovima, nego o antisemitima. Radi se o ljudima koji ne mogu prihvatiti odgovornost za svoje vlastite neuspjeha pa umjesto toga krive nekog drugog. Povijesno, ako ste bili kršćanin za vrijeme Križarskih ratova ili možda Nijemac nakon Prvog svjetskog rata, ako ste vidjeli da svijet nije ispaao onako kako ste vi zamišljali, krivili biste Židove. To se događa danas. Ne mogu dovoljno naglasiti koliko je to opasno. Ne samo za Židove nego za sve one koji cijene slobodu, suosjećanje i humanost.

Pojava antisemitizma u kulturi prvi je simptom bolesti, rani upozoravajući znak kolektivnog sloma. Ako Europa dopusti da antisemitizam procvjeta, to će biti početak kraja Europe. Ovim kratkim opaskama jednostavno želim analizirati pojavu punu neodređenosti i nejasnoća jer nam je potrebna preciznost i razumijevanje, da točno znamo što je antisemitizam, zašto se događa i posebno da razumijemo zašto su antisemiti uvjereni da nisu antisemiti.

Prvo, dopustite da definiram antisemitizam. Ako vam se ne sviđaju Židovi, to nije antisemitizam. Svi mi imamo ljude koje ne volimo. To je u redu, to je ljudski i nije opasno. Drugo, kritiziranje Izraela nije antisemitizam. Neki dan sam razgovarao s nekom djecom u Velikoj Britaniji i pitali su me je li kritiziranje Izraela antisemitizam. Rekao sam da nije i objasnio sam razliku. Pitao sam ih: „Mislite li da imate pravo kritizirati britansku vladu?“ Svi su podigli ruke. Tada sam rekao: „Tko od vas misli da Velika Britanija nema pravo da postoji?“ Nitko od njih nije digao ruku. „Sada znate razliku“, rekao sam im i svi su znali.

Antisemitizam znači osporavanje prava Židovima da kolektivno postoje kao Židovi, sa istim pravima kao i svi ostali. Poprimao je različite oblike u različitim razdobljima. U Srednjem vijeku Židove su mrzili zbog njihove religije. U 19. i ranom 20. stoljeću mrzili su ih zbog njihove rase. Danas ih mrze zbog njihove nacionalne države, Države Izrael. Poprima razne oblike, ali ostaje ista suština – stajalište da Židovi nemaju pravo na postojanje kao slobodna i jednaka ljudska bića.

Ako je postojala jedna stvar koju ja i moji suvremenici nikada nismo očekivali, onda je to da će se antisemitizam ponovno pojaviti u Europi, dok još živi sjećanje na Holokaust. Razlog zašto to nismo očekivali je to što je Europa poduzela najveće zajedničke napore ikada da osigura da virus antisemitizma

nikada više ne zarazi političko tijelo. Bio je to veličanstven spoj antirasnog zakonodavstva, edukacije o Holokaustu i međureligijskog dijaloga. Ipak, antisemitizam se vratio, bez obzira na sve.

27. siječnja 2000. predstavnici 46 vlada širom svijeta okupili su se u Stockholmu da bi izdali zajedničku deklaraciju o sjećanju na Holokaust i kontinuiranoj borbi protiv antisemitizma, rasizma i predrasuda. Onda je došao 9/11 i unutar nekoliko dana teorije zavjere preplavile su internet tvrdeći da je to djelo Izraela i njegove tajne službe, Mosada. U travnju 2002., usred Pesaha, bio sam u Firenci s jednim židovskim parom iz Pariza kada su primili telefonski poziv svog sina koji im je govorio: „Mama, tata, vrijeme je da napustimo Francusku. Ovdje za nas više nije sigurno.“

U svibnju 2007., na privatnom sastanku ovdje u Bruxellesu, rekao sam tadašnjim vođama triju europskih država: Angeli Merkel, predsjednici Europskog vijeća, Joseu Manuelu Barrosou, predsjedniku Europske komisije i Hansu-Gertu Pötteringu, predsjedniku Europskog parlamenta, da su se europski Židovi počeli pitati ima li budućnosti za Židove u Europi. To je bilo 2007. Stvari su se odonda još pogoršale. Već 2013. godine, prije najgorih nedavnih incidenata, Agencija Europske unije za temeljna prava pronašla je da gotovo trećina europskih Židova razmišlja o emigraciji zbog antisemitizma. U Francuskoj je ta brojka 46%, u Mađarskoj 48%.

Dopustite da vas pitam ovo – bilo da ste židov, kršćanin ili musliman, biste li ostali u državi u kojoj trebate naoružanu policiju da vas štiti dok se molite? Biste li ostali u zemlji u kojoj vaša djeca trebaju naoružane stražare da ih čuvaju dok su u školi? Gdje, ako nosite znak svoje vjere u javnosti, riskirate da budete napadnuti ili zlostavljani. Gdje, kada vaša djeca krenu na fakultet, tamo budu vrijeđana i zastrašivana zbog nečega što se događa u nekom drugom dijelu svijeta. I gdje, kada prikažu svoje viđenje situacije, oni bivaju ušutkani. To se događa Židovima diljem Europe. U svakoj državi Europe, bez izuzetka, Židovi su uplašeni za svoju i za budućnost svoje djece. Ako se ovo nastavi, Židovi će nastaviti napuštati Europu sve dok, izuzev slabih i starih, Europa konačno ne postane „Judenrein“ (čista od Židova).

Kako se to dogodilo? Događilo se onako kako virusi uvijek pobijede ljudski imuni sistem – mutacijom! Novi antisemitizam je drugačiji od starog na tri načina. Već sam spomenuo jedan. Nekada su Židove mrzili zbog njihove vjere, zatim zbog rase, sada zbog njihove države. Druga razlika je što je epicentar starog antisemitizma bila Europa. Danas je to Bliski istok i antisemitizam je iskomuniciran globalno pomoću novih elektronskih medija. Treći razlog je posebno uznemirujuć. Dopustite da objasnim. Lako je mrziti, ali je jako teško opravdati mržnju u javnosti. Kroz povijest, kada su ljudi željeli opravdati antisemitizam, onda su to radili kroz najviši autoritet unutar određene kulture. U Srednjem vijeku to je bila religija. Pa smo imali religijski antijudaizam. U post-prosvjetiteljskoj Europi, to je bila znanost. Stoga smo imali blizanačke temelje naci-ideologije – socijalni darvinizam i tzv. naučnu

studiju o rasama. Danas su širom svijeta najviši autoritet ljudska prava. Upravo zato se Izrael, jedina potpuno funkcionalna demokracija na Bliskom istoku, sa slobodnim tiskom i neovisnim sudstvom, optužuje za pet glavnih povreda ljudskih prava: rasizam, apartheid, zločini protiv čovječnosti, etničko čišćenje i pokušaj genocida.

Novi antisemitizam je mutirao tako da svaka osoba koja ga prakticira može negirati da je antisemit. „Nakon svega, pa nisam ja rasist“, oni kažu. „Nemam problem sa Židovima i judaizmom. Imam samo problem s državom Izrael.“ Ali u svijetu s 56 muslimanskih zemalja i 103 kršćanske, postoji samo jedna židovska država, koja čini svega četvrtinu od 1% kopnenog teritorija Bliskog istoka. Pa opet Izrael je jedina od 193 članice UN-a čije pravo na postojanje se redovno propitkuje od strane jedne države – Irana, kao i mnogo, mnogo drugih grupa koji su svoje djelovanje posvetili uništenju Izraela. Antisemitizam je negiranje prava Židovima da postoje kao Židovi s jednakim pravima kao i svi drugi. Oblik u kojem ga danas nalazimo je anticionizam. Naravno, postoji razlika između cionizma i judaizma, kao i između Židova i Izraelaca. No ta razlika ne postoji kod antisemita. Židovi su, ne Izraelci, ubijeni u terorističkim napadima u Toulouse, Parizu, Bruxellesu i Kopenhagenu.

Anticionizam je antisemitizam našeg vremena. U Srednjem vijeku Židovi su bili optuživani da su trovali bunare, širili kugu i ubijali kršćansku djecu da bi koristili njihovu krv. U nacističkoj Njemačkoj bili su optuživani da su kontrolirali i kapitalističku Ameriku i komunističku Rusiju. Danas se optužuju da vode ISIS, kao i Ameriku. Svi su se stari mitovi reciklirali, od tzv.

krvne klevete do Protokola sionskih mudraca. Animirani filmovi koji danas preplavljaju Bliski istok su klonovi onih tiskanih u Der Stürmeru, jednoj od glavnih mašinerija naci-propagande između 1923. i 1945. godine.

Krajnje oružje novog antisemitizma je zasljepljivanje njegovom jednostavnošću. Ide ovako: Holokaust se nikada ne smije ponoviti. No Izraelci su novi nacisti, palestinci su novi Židovi, a svi Židovi su cionisti. Zbog toga, pravi antisemiti našeg vremena su upravo sami Židovi. I to nisu marginalni pogledi. Široko su rasprostranjeni u muslimanskom svijetu, uključujući i muslimanske zajednice u Europi i polako infektirajući krajnju ljevicu, krajnju desnicu, sindikate, akademike, čak i neke crkve. Izliječivši se od virusa antisemitizma, Europu su opet inficirali oni dijelovi svijeta koji nikada nisu prošli samoobračunavanje, koje je Europa poduzela nakon što su činjenice o Holokaustu postale poznate.

Kako se došlo do toga da se vjeruje ovim apsurdima? Ovo je ogromna i kompleksna tema, napisao sam knjigu o tome, ali najjednostavnije objašnjenje je ovo. Kada se loše stvari dogode nekoj grupi, njeni se članovi mogu pitati jedno od dva različita pitanja. Prvo je: „Što smo učinili krivo?“ ili drugo: „Tko nam je ovo učinio?“ I cijelo pouzdanje grupe ovisi o tome koje pitanje izaberu. Ako se pitaju prvo pitanje, to je više od samokritičnosti bitne za slobodno društvo. Ako se pitaju drugo pitanje, definiraju se kao žrtva. Tada će tražiti žrtvenog jarca kojeg će kriviti za sve svoje probleme. I klasično, to su Židovi.

Antisemitizam je oblik kognitivnog neuspjeha i događa se kada grupa osjeća da se njihov svijet

okreće van kontrole. Počeo je u Srednjem vijeku kada su kršćani vidjeli da ih je islam porazio na mjestima koja su smatrali svojima, posebno u Jeruzalemu. I to je kada Križari 1096. godine, na putu prema Svetoj zemlji, prvo staju da bi masakrirali židovske zajednice u Sjevernoj Europi. Događa se i na Bliskom istoku 1920-tih godina kolapsom Otomanskog carstva. Antisemitizam se ponovo javlja u Europi 1870-tih u periodu ekonomske recesije i probuđenog nacionalizma. A javlja se i u Europi danas iz istih razloga: recesija, nacionalizam i zazor protiv migranata i drugih manjina.

Antisemitizam nastaje kada politika nade ustupa mjesto politici straha, koja ubrzo postaje politika mržnje. Tada se kompleksni problem svede na jednostavnost. Svijet se podijeli na crno i bijelo; jedna strana ima samo mane, a druga je žrtva. Izdvaja se jedna grupa koju se krivi. Argumenti su uvijek isti. Mi smo nevini, oni su krivi. Slijedi – da bi mi mogli biti slobodni, oni, Židovi ili država Izrael, moraju biti uništeni. Tako počinju veliki zločini.

Židove su mrzili jer su drugačiji. Bili su najuočljivija nekršćanska manjina u kršćanskoj Europi. Danas su najuočljiviji od nemuslimanske populacije na islamskom Bliskom istoku.

Kod antisemitizma se uvijek radilo o nesposobnosti grupe da napravi prostor za različitosti. Nijedna grupa koja ga prisvoji neće i ne može nikada kreirati slobodno društvo.

Stoga završavam gdje sam i počeo. Mržnja koja počinje sa Židovima nikada ne završava sa Židovima. Antisemitizam je samo sekundarno vezan uz Židove. Primarno se radi o neuspjehu grupa

da prihvate odgovornost za vlastite promašaje i da svojim vlastitim nastojanjima izgrade svoju budućnost. Nijedno društvo koje je prihvatilo antisemitizam nije nikada održalo slobodu niti ljudska prava niti vjersku slobodu. Svako društvo vođeno mržnjom počinje tako da teži uništenju neprijatelja, a završava vlastitim uništenjem.

Europa danas nije temeljno antisemitska, ali je dopustila antisemitizmu da se proširi pomoću novih elektronskih medija. Nije uspjela prepoznati da je novi antisemitizam drugačiji od starog. Nismo više u 1930-tim godinama, no dolazimo blizu 1879. kada je Wilhelm Marr osnovao Ligu antisemitizma u Njemačkoj, kao i 1886. kada je Edouard Drumont izdao *La France juive* i 1897. kada je Karl Lueger postao gradonačelnik Beča. To su bili ključni momenti širenja antisemitizma i sve što danas trebamo napraviti je da se sjetimo, da sve što je rečeno tada za Židove, danas se govori za židovsku državu.

Povijest Židova u Europi nije uvijek bila sretna. Postupci prema Židovima uveli su neke nove riječi u ljudski rječnik: polemiziranje, lažna obraćenja, inkvizicija, protjerivanje,

auto da fe (javna spaljivanja), geto, pogrom i Holokaust; riječi napisane židovskim suzama i židovskom krvlju.

No svejedno, Židovi su voljeli Europu i dali su joj neke od najvećih naučnika, velike pisce, akademike, glazbenike i stvaraoce modernog uma. Ako Europa dopusti da ponovo bude odvučena tim putem, ovo će biti priča pričana u vremenima koja dolaze: prvo su došli po Židove, zatim po kršćane, nakon toga po homoseksualce, pa po ateiste, sve dok od europske duše nije preostalo ništa drugo osim izbljedjelog sjećanja.

Danas sam probao dati glas onima koji ga nemaju. Govorio sam u ime ubijenih Roma, Sintija, homoseksualaca, disidenata, mentalno i fizički hendikepiranih, i u ime milion i pol židovske djece ubijenih zbog religije njihovih djedova. U njihovo ime, govorim vam: „Znate gdje put vodi. Ne idite ponovo tim putem. Vi ste vođe Europe. Njena je budućnost u vašim rukama. Ako ništa ne učinite, Židovi će otići, europska će sloboda umrijeti i ostat će moralna ljaga na imenu Europe koju cijela vječnost neće obrisati. Zaustavite to dok još ima vremena. Hvala vam!“

Fotografija rabina Jonathana Sacksa preuzeta s portala Irish Independent

Frano Krtić - Pravednik među narodima

Za vrijeme Drugog svjetskog rata nacistička Njemačka provodila je bezprimjeran genocid nad Židovima u Njemačkoj, kao i na teritorijima svih zemalja koje je Njemačka okupirala. Holokaust ili Šoa nazivi su za sistematske progone i genocid. Do završetka Drugog svjetskog rata ubijeno je, ili umrlo od gladi, iscrpljenosti ili bolesti u logorima, oko šest milijuna Židova.

Kneset, izraelski parlament, donio je 1953. godine odluku o osnivanju Jad Vašema, Svjetskog centra za istraživanje, dokumentiranje, edukaciju i sjećanje na Holokaust. U znak neizmjerne zahvalnosti, Država Izrael je 1963. godine uvela priznanje za nežidove koji su u vrijeme Holokausta spašavali (ili pomagali u spašavanju) Židova, titulu *Pravednik među narodima*.

Jad Vašem je dobio zadatak dodjele tog priznanja. U tu je svrhu osnovan poseban odbor, kojim predsjedava jedan sudac Vrhovnog suda Izraela. Utvrđena su stroga pravila i kriteriji za dodjelu tog priznanja/titule. Nakon provjere svih dokaza i svjedočenja, posebice preživjelih Židova, donosi se odluka o dodjeli titule *Pravednik među narodima*, najvišeg priznanja Države Izrael. Nagrađena osoba dobija *Medalju pravednika*, počasnu diplomu i počasno državljanstvo, koje može i praktično koristiti.

Na *Gori sjećanja*, kraj Jad Vašema, za svakoga je Pravednika u početku bilo zasadeni jedno stablo s istaknutim imenom. Kasnije je, zbog nedostatka prostora za sadnju, uvedeno ispisivanje imena *Praved-*

nika, države iz koje dolazi i godine u kojoj mu je dodijeljena titula na spomeniku *Zid časti*.

Pravednici su spašavajući Židove doveli u smrtnu opasnost svoje živote, kao i živote svojih obitelji i prijatelja. Svojim su djelovanjem iskazali veliku humanost; spašavali su ono najvrijednije što čovjek posjeduje – život! Svojom snagom, hrabrošću i odlučnošću, snalažljivošću i požrtvovnošću, suprotstavljali su se nacističkim genocidnim krvnicima i spašavali živote ugroženih Židova.

Židovima su nabavljali falcificirane osobne i putne isprave, najčešće s nežidovskim imenima i prezimenima, pomoću kojih su oni tada mogli otići na sigurnija područja. Diplomati su im izdavali dokumente svojih država, a ništa manje opasno nije bilo ni osiguravanje drugih potreba (smještaja i sl.).

Do danas je titulu *Pravednika* dobilo oko 28000 nežidova iz mnogih zemalja. Iz Hrvatske tu titulu nosi 130 naših hrabrih nežidovskih državljana. Među njima su i dvojica dugogodišnjih stanovnika našeg grada, a obojicu je za ovu titulu predložio ondašnji predsjednik Židovske općine Osijek, Darko Fischer. To su: Kamilo Firinger, umirovljeni osnivač i ravnatelj Državnog arhiva u Osijeku, koji je 2022. posmrtno proglašen *Pravednikom*, te Frano Krtić, umirovljeni prvak Drame Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku, kojem je titula *Pravednika među narodima* dodijeljena 1998. godine. Ovaj članak posvećen je upravo Frani Krtiću.

Frano Krtić s medaljom i diplomom

Svečanost ceremonije dodjele počasne diplome i medalje *Pravednika* Frani Krtiću održana je u prostoru Židovske općine Zagreb u organizaciji Židovske općine Zagreb, Grada Zagreba i Veleposlanstva Države Izrael. Tada su, uz Krtića, priznanje dobili i bračni par Kumić, Tomas i Iva, zatim Boris Roić i Ante Vuletić. *Pravednicima* je odličja predao Ognjen Kraus, predsjednik Židovske općine Zagreb.

Frano Krtić rođen je 4. listopada 1920. godine u mjestu Zelenika, kraj Herceg Novog, u Bokokotorskom zaljevu. Otac Marko i majka Marija, zvana Dobrotica, sele obitelj u Dubrovnik, gdje se otac zapošljava na željeznici, radeći na nekadašnjoj uskotračnoj pruzi Sarajevo-Dubrovnik.

Dobrotica je odgajala djecu u duhu katoličke vjere; usadila im je važnost pomaganja svim ljudima u nevolji. Djeca su se školovala u Dubrovniku. Frano svoje prve informacije o židovskom narodu stječe na vjeronauku, a o dubrovačkim Židovima saznaje slušajući priče o njima i razgovore u obitelji i široj gradskoj populaciji. Saznao je i da su u 15. stoljeću bili prisiljeni tražiti miran život izvan ondašnje Španjolske. Slušao je o njihovim vrlinama, znanjima i lojalnosti prema Dubrovačkoj Republici, koja im je dopustila stvaranje židovske zajednice i sinagoge unutar gradskih zidina. Židovi su lojalno i kvalitetno obavljali odgovorne konzularno-diplomatske i trgovačke poslove koje im je zadavala Dubrovačka Republika u mnogim mediteranskim i europskim trgovačkim gradovima.

1941. godine situacija u gradu iz korijena se mijenja. Uz okupatorsku njemačku vojsku, dolaze ustaše i talijanska vojska. Počinju masovni progoni i deportacije Židova. Mnogi njemu poznati Židovi nestaju, deportirani prema logorima smrti. Slike užasa u gradu i široj okolici ubrzale su njegovu odlučnost u pomaganju i spašavanju ugroženih Židova.

U jesen 1941. godine, kao poštanski službenik, zatekao se u okupiranom Sarajevu. Imao je zadatak utovarati i prevoziti pakete i druge pošiljke furgonom od Sarajeva prema Dubrovniku i Zagrebu. Nacisti i ustaše su u svakodnevnim racijama hvatali i deportirali Židove. Većina Židova u Sarajevu, kao i u Dubrovniku, bili su sefardskog porijekla. Saznao je da mu je prijateljica židovskog porijekla Tilda Schwartz s majkom u životnoj opasnosti. Svojim poštanskim furgonom, među paketima, prvo ih je prevezao do svoje kancelarije u pošti. Nakon nekoliko sati, po mraku, unatoč kon-

trolnim punktovima, prevezao ih je do kuće njihove prijateljice Milke, kod koje je i sam imao iznajmljen stan. Nakon par dana skrivanja, uz pomoć Rudija, svog pouzdanog kolege s posla, Tildu i njenu majku je među paketima u furgonu uspješno dovezao do Dubrovnika. O njima su se u Dubrovniku brinuli pouzdani ljudi. Jedno vrijeme su dobrovoljno boravile u sabirnom logoru na otoku Lopudu, a potom u Italiji, gdje su dočekale kraj rata. Stalno mjesto boravka pronašle su u Parizu. Održavale su kontakte s Krtićem i nekoliko puta su se sreli nakon rata.

Isti je način spašavanja primijenio i na obitelj Klein s dvoje djece. Ova židovska obitelj se, ubrzo nakon dolaska u Dubrovnik, prebacuje brodom u Italiju, a zatim u Kanadu. Nakon toga Frano Krtić postaje sumnjiv, netko ga je pokazao pa je pod stalnim nadzorom tajne policije. Jedino rješenje mu je bijeg iz Sarajeva. Pobjegao je u Dubrovnik na isti način na koji je spašavao Židove – sada je on bio sakriven među paketima i poštanskim vrećama, ovog puta u poštanskom vagonu kompozicije *Čiro*.

U međuvremenu se situacija u Dubrovniku promijenila. Snage Wehrmachta su premještene dalje prema istoku. Ustaše dobijaju nadzor nad civilnom vlašću, a talijanskim okupacijskim vlastima pripao je vojni segment. U to vrijeme ustaše su izvršile jedan okrutan i stravičan zločin. Uхватile su desetak svojih neistomišljenika, pretežno Židova, i jednog pravoslavnog popa. Ubijali su ih u autobusu u divljini na brdu iznad Slanog. Okupacijske talijanske vlasti su nakon ovog ustaškog zločina oduzele ustašama nadzor nad civilnom vlašću u Dubrovniku. Najekstremnije ustaše poslali su na druge lokacije u NDH.

Hrvatski filmski režiser Lordan Zafranović taj je zločin 1978. godine obradio u svom filmu *Okupacija u 26 slika*. Scene tog ustaškog pokolja u autobusu, u divljini dubrovačkog zaleđa, smatraju se najeksplicitnijim prikazom nasilja u povijesti hrvatskog filma.

U gradu su se nakon toga, gotovo preko noći, stvorili znatno bolji uvjeti života za Židove, ali i ostale stanovnike Dubrovnika. Nakon povratka u Dubrovnik, Frano Krtić se zapošljava kao lučki radnik. Tada je imao priliku upoznati se s autohtonim Židovima, kao i s onima koji su u Dubrovnik dolazili s područja NDH i iz drugih krajeva. Među najznačajnijim poznanstvima koje je tada sklopio bilo je s vrlo poznatim i cijenjenim liječnikom Bogdanom Neumannom. Preko njega, upoznao se s talijanskim konzulom u Dubrovniku, koji je Frani izdao talijansku putovnicu. S njom je mogao putovati po cijeloj NDH i Italiji. Nakon toga kreće na svoje prvo veliko putovanje s misijom spašavanja. Imao je krivotvorene dokumente pomoću kojih je spasio život Neumannovoj majci. Uspješno su od Novigrada Podravnog preko Zagreba, Sarajeva i Mostara, stigli u Dubrovnik, cijelim putem glumeći da mu je ona majka. Kada danas analiziramo ovo spašavanje, može se vidjeti da je to bio višestruki test: o sposobnosti Frane Krtića da izvrši zadatak spašavanja, ali i o mogućnosti korištenja putovnica i drugih dokumenata izdanih u talijanskom konzulatu u Dubrovniku. Ti su dokumenti bili višestruko provjeravani od njemačkih i ustaških tajnih policija na mnogobrojnim usputnim kontrolnim punktovima. Prikupljena iskustva su korištena u narednim spašavanjima Židova iz NDH, posebno iz Zagreba. Talijanski konzul u Dubrovniku bio je

dio talijanske fašističke okupacijske vlasti, ali je svojim radnjama oko izdavanja osobnih i drugih dokumenata za Židove pokazao svoje antifašističke stavove. Dokumenti koje je izdavao bili su originalni, sa svim oznakama fašističke Italije, ali s lažnim nežidovskim imenima za ugrožene Židove.

U to vrijeme u Dubrovniku je djelovala tajna židovska organizacija na čelu s dr. Bogdanom Neumannom. Osnovni cilj joj je bio spašavanje Židova s područja NDH.

Na sljedećem putovanju promijenjen je pravac djelovanja – Krtić je išao brodom preko Splita do Rijeke te vlakom prema Zagrebu. Put preko Sarajeva postao je neizmjereno opasan; kontrole su postrožene zbog stalnih diverzija na uskotračnoj pruzi Sarajevo-Dubrovnik i napada na vlakove.

Jednoj profesorici i njenoj kćerki nosio je dokumente iz dubrovačkog talijanskog konzulata. U svom telefonskom izvješću dr. Neumannu istakla je veliku pomoć koju im je pružio Krtić donošenjem dokumenata, te pomoć koju im je cijelim putem do Splita pružao jedan katolički svećenik. On je shvatio da su one Židovke i da su u bijegu te im je cijelim putem pružao zaštitu.

Tom istom prigodom, Frano Krtić nosio je dokumente za gospođu Jelisavu Papai (Jelisava Papač) i njenu kćer Juditu Papai (Amalia Sjeverac), koje su bile u opasnosti da budu deportirane u Jasenovac. Protjerane su iz svog stana, stvari su im bile oduzete i bile su u životnoj opasnosti. Tehničke i logističke pripreme za put obavio je poznati zagrebački mesar, Židov, Gabi Feldbauer. Put Jelisave, Judite i Frane od Zagreba, preko Sarajeva i Mostara, bio je pun opasnosti. Ispred Konjica je na vlak izvršen oružani razbojnič-

ki napad, u kojem je poginulo mnogo putnika i pratitelja vlaka. Ispred Mostara partizani su minirali prugu te su morali presjedati u drugu kompoziciju koja je došla iz Mostara. Putnice su iscrpljene i uplašene stigle u Dubrovnik, gdje ih je prihvatila obitelj Krtić. Nakon nekoliko dana, preuzeo ih je dr. Neumann, smjestio u ranije iznajmljen stan i zaposlio u dubrovačkom kazalištu.

Ubrzo nakon ovog putovanja, Krtić kreće na još jedno istim putem: brodom preko Splita prema Rijeci, a potom vlakom do Zagreba. Nosio je diplomatsku poštu u kojoj je bila talijanska putovnica za mesara Gabija Feldbauera (Gabi Ratarić). Zbog svojih aktivnosti u spašavanju svojih sunarodnjaka, našao se u opasnosti od deportacije u Jasenovac. U dokumentu, konzul je napisao da je Gabi zadužen za opskrbu mesom talijanske vojske, službenika konzulata i drugih Talijana na širem dubrovačkom području. U prilogu su bile propusnice i za njegovu djecu, sina Željka i kćerku Vericu. Evakuaciju je Krtić obavio vlakom do Rijeke te dalje brodom preko Splita do Dubrovnika. Nakon toga, ova je obitelj otišla privatnim brodom za Italiju.

Osim navedenih slučajeva, spasio je još neke obitelji iz Sarajeva, Mostara i Zagreba: djecu obitelji Finci prevozi iz Sarajeva do Splita otkuda oni dalje odlaze u Ameriku, spasio je djecu obitelji Kabiljo, gospodina Krausa, gospođu Olgu Hajon, dr. Riharda Langa, profesora Pravnog fakulteta u Zagrebu, Salomona Danona, glumicu Paulu Herzberger...

Spasio je i židovskog liječnika Ulmanna iz Njemačke, koji je od tamo pobjegao početkom nacističkih progona i našao utočište u Zatonu kod Dubrovnika. Stupio je u

kontakt s Krtićem i zatražio da ga prebaci u partizane. U partizanima je mnogim ranjenicima i bolesnicima spasio živote. Nakon završetka rata i početka denacifikacije, vratio se u Njemačku.

Frano Krtić je u vrijeme službovanja u Sarajevu spašavao Židove samostalno, koristeći resurse poštanskog ureda i pomoć nekolicine prijatelja iz tog ureda. Nakon povratka u Dubrovnik, imao je ogromnu potporu i logističku pomoć dr. Bogdana Neumanna i njegove organizacije, te talijanskog konzula u Dubrovniku.

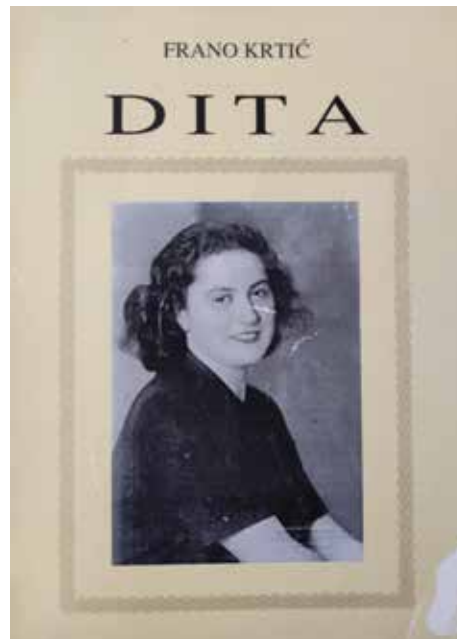
Mir je u Dubrovnik stigao tiho, bez pompe i fanfara. Dvoje mladih, Frano i Judita (Dita), koji su sazrijevali u ratnim strahotama, sklopili su 29. listopada 1944. brak. Godinu dana poslije, Franu je uhapsila OZNA. Optužen je da je prikrivao Miru, svog prijatelja iz razreda, koji je u gimnazijskim danima bio tajnik ustaške mladeži, kao i da je sakrivao sanduk sanitetskog materijala navodno namijenjen tzv. križarima. Obojica su nakon hapšenja otpremljena u vojne istražne zatvore: Frano u Mostar, a Miro u Split. Nakon opsežne i temeljite istrage Miri nije utvrđeno da je bio u ustašama, već da je svojim prijateljima antifašistima i onima u partizanima pomagao na razne načine. Upućen je na služenje vojnog roka, završio je Vojnu akademiju i Elektrotehnički fakultet i stekao visoki vojni čin u JNA.

Frani Krtiću na vojnom sudu u Mostaru ništa iz optužbe nije dokazano, ali je ipak osuđen na godinu dana zatvora. Nakon šest mjeseci odslužene kazne, u Zagrebu je njegova punica Jelisava Papai srela dr. Neumanna i ispričala mu cijeli slučaj. On je u to vrijeme dobio poziv za konzultacije kod Tita u Beo-

gradu. Iskoristio je tu priliku te je informirao Tita o Franinom doprinosu u spašavanju Židova za vrijeme rata. Reakcija Tita bila je brza i efikasna; poslao je brzojav kojim se naređuje da se Krtić odmah pusti iz zatvora na slobodu, a da se dosuđena zatvorska kazna, jer je donesena bez dokaza, odmah ukida i briše iz evidencije.

Franu Krtić u knjizi *Dita*, koju je posvetio svojoj pokojnoj supruzi Diti (1994.), o tome je napisao: „I danas još uvijek pri pomisli na mog prijatelja gospodina Bogdana Neumanna naviru sjećanja na one teške dane kada smo se hranili onim izuzetno snažnim, ali i strogo prikrivenim osjećajima naših pobjeda, naših htijenja u spašavanju ljudi. Takvi su osjećaji nadjačali sve druge naše osjećaje. U nevoljama i tragedijama u životnim opasnostima, bili smo pobjednici. Te pritajene osjećaje dijelio sam sa svim onim Židovima kojima sam na bilo koji način pomogao da prežive ono za njih grozno vrijeme užasa.“

Nakon rata Frano je studirao dramsku umjetnost i postao poznati kazališni glumac. Glumio je u kazalištima u Dubrovniku, Puli, Zadru, Mostaru, Subotici. Od 1960. godine kada dolazi u Osijek, glumio je u osječkom HNK-u i stekao je status prvaka Drame. Bio je istaknuti društveni aktivista u oblasti kulture, pjesnik, pisac, kazališni pedagog... U svim njegovim kazališnim seobama i putovanjima, uvijek je uz njega bila supruga Dita. Bio je vrlo pažljiv suprug, brižan otac svojim sinovima, Borisu i Davoru; bio je skroman, nenametljiv, uvijek spreman pomoći ljudima u potrebi. Imao je prijatelje s kojima je surađivao i u ratu i u miru, od Dubrovnika, Sarajeva, Zagreba, Mostara, Subotice, Pule, sve do Osijeka i drugih mjesta u kojima je službovao, boravio ili samo prolazio kroz njih.

Posebna vrsta prijateljstva bila je uspostavljena između njega i stanovnika Lopuda. Talijani su 1942. godine na tom otoku formirali sabirni logor za Židove. Židovi su bili smješteni u hotelima *Grand* i *Pracat*. Hoteli jesu bili ograđeni žicom, ali Židovi nisu bili podvrgnuti torturi ili represivnim mjerama. Trebali su poštivati kućni red: mogli su izlaziti, ali morali su se prije mraka vratiti u hotel. Postupno se između Židova i Lopudana uspostavilo uzajamno povjerenje i prijateljstvo. Otočani su na razne načine pomagali Židovima i hrabрили ih da bi lakše dočekali završetak rata.

Franu Krtić posjedovao je talijanske dokumente te je imao pristup Lopudu. Bilo je tamo i Židova koje je upravo on spasio i doveo ih u Dubrovnik; bilo je među njima onih koji se samostalno prijavili za taj sabirni logor. Nekim je Židovima donosio potrebne stvari, a jednoj obitelji čak i njihove dragocjenosti iz Zagreba. Osvjedočio se u dobrotu Lopudana prema Židovima. To je bio pokretač za sklapanje doživotnog prijateljstva

između obitelji Krtić i stanovnika Lopuda. Gospodin Frano i gospođa Dita su na Lopudu godinama ljetovali s obitelji, uživali u zasluženom miru i druženju s prijateljima. Nije se zaboravilo ni rat, ni strahote, ni progone Židova, ni spašavanja, ali se o tome nije pričalo – gledalo se prema mirnoj budućnosti.

Prije puno godina upoznao sam obitelj Krtić: gospodina Franu i gospođu Ditu, njihove sinove i snahe. Meni i mojoj obitelji su prirasli srcu. Nikada, baš nikada nisu govorili o ratu, o strahovima i strahotama koje su proživljavali, ili o tome kako je gospodin Frano spašavao Židove, kako je spasio Jelisavu i Juditu Papai, kao i mnoge druge. Saznao sam sve to tek kada je 1998. gospodin Krtić proglašen *Pravednikom među narodima*.

Gospodin Frano Krtić bio je skroman čovjek bez velikih prohtjeva. Veselio se malim stvarima i uspjesima drugih ljudi. U komunikaciji s drugim osobama bio je korektan i konkretan, bez obzira da li ih pozna je ili ih vidi prvi puta.

Volio sam gledati kazališne predstave u kojima je glumio. Svakoj je ulozi prilazio vrlo studiozno. Bio je omiljen među glumcima i svim drugim zaposlenicima osječkog HNK. Mladim glumcima je stručnim, ali nenametljivim savjetima pomogao u njihovim prvim koracima na „daskama koje život znače“.

Franu Krtić umro je 15. siječnja 2000. godine u Osijeku, gradu u kojem je živio i radio pola svoga života. Iza njega je ostao trag, pun primjera za djelovanje mladim generacijama.

Anđelko Srđak

Frano Krčić - cijenjeni umjetnik i veliki čovjek

Frano Krčić u mladim danima

Dvadeset četiri godine prošlo je od smrti Frane Krčića, najstarijega i najdugotrajnijega osječkoga glumca, dugogodišnjega prvaka Drame HNK-a u Osijeku. Glumac koji je od 1958., s iznimkom dvije godine rada u mostarskom kazalištu, više od četrdesetljeća umjetničkoga angažmana posvetio voljenom Osijeku, umro je kada mu je bilo 80 godina.

Da je Osijek volio - neporecivo je. I da mu je Osijek tu ljubav uzvraćao čudesnom puninom koja ga je nadahnjivala i u čijem je ozračju stvarao - doista je neupitno. Rođen je u Zelenici u Boki kotorskoj, školovao se u Herceg Novom i kasnije u Dubrovniku u kojem je, zahvaljujući glumcu i redatelju Vatroslavu Hladiću, dobio prvi glumački angažman 1944. Slijedili su angažmani u kazalištima Bjelo-

vara, Zadra, Pule, Mostara, Subotice i Osijeka. Potonji je bio doživotni!

Baveći se pola stoljeća teatrom, Frano Krčić izgradio je iznimnu glumačku osobnost. Igrao je u 496 (različitih) predstava, režirao 42 kazališna komada, sudjelovao u raznim radijskim, TV i filmskim projektima. Bio je uzbudljiv glumac, izrazite glumačke energije i snažnoga temperamenta, često neukrotiv. Životno vezan uz suprugu Ditu, partnericu na sceni i potom uz scenu (inspicijentica i šaptačica), izgradio je sadržajan svijet ljubavi u koji je vjerovao, poput riječi izlivenih na zvonu mauzoleja obitelji Račić u blisku zavičajnom Cavtatu: "Saznaj tajnu ljubavi, riješit ćeš tajnu smrti i vjerovati da je život vječan."

Uz iznimno bogat kazališni rad, posljednje se desetljeće živo-

Frano Krčić kao poljski kralj Bazilije u drami Pedra Calderóna de la Barce „Život je san“, u režiji Branka Mešega na pozornici HNK u Osijeku, 1965.

ta Frano Krčić intenzivno bavio zapaženim spisateljskim poslom, objavivši nekoliko knjiga poezije, proze i dramskih igrokaza za djecu, od kojih je dva prikazalo osječko Dječje kazalište. Najveći uspjeh ostvario je vrsnim literarnim uratkom "Dita", autobiografskim zapisima o vremenu i okolnostima Drugoga svjetskog rata, u kojem je spašavao Židove. Provjera toga priznanja i humanističkoga angažmana donijela je Frani Krčiću naslov Jad Vašema – Pravednik među narodima, na koji je umjetnik bio osobito ponosan.

Frano Krčić već više od dva desetljeća nije među nama; njegovo je mjesto u kazališnoj kavani prazno, ali ostala su sjećanja... Neka mu je mir u snovima u koje je otišao!

Ljubomir Stanojević

Cipele na obali Dunava

Spomen-obilježje Cipele na obali Dunava

Krajem 1944. godine i tijekom siječnja 1945. milicija Strelastih križeva vršila je stravične zločine u središtu Budimpešte, na obali Dunava. Ubijani su Židovi, Romi i njihovi ideološki i politički protivnici. Krvnici su mrtva tijela žrtava bacali u hladne i brze vode Dunava ili u rupe u ledu zaleđenog Dunava.

Na tom mjestu masovnih i javnih egzekucija, 16. travnja 2005. godine otkriveno je jedinstveno spomen-obilježje *Cipele na obali Dunava*. Prema zamisli i projektu mađarskog filmskog režisera Can Togaya, skulptor Gyula Pauer izradio je ovo spomen-obilježje koje se sastoji od 60 pari obuće izlivenih u željezu. Tu se nalaze cipele, čizme, sandale, papuče; dječje, ženske, muške; složene u paru ili rasporene, nove ili stare. To su replike modnih trendova obuće iz četrdesetih godina dvadesetog stoljeća. Sve su cipele pričvršćene za betonsku obalu

lijeve obale Dunava, nizvodno od zgrade mađarskog parlamenta, prema Lančanom mostu.

Svojim autorskim djelom režiser Can Togay i kipar Gyula Pauer na jedinstven i originalan način obilježili su to mjesto javnih egzekucija i jezivih zločina, mjesto neizmjerne patnje i poniženja Židova, Roma i svih drugih likvidiranih na ovom mjestu. Autorski dvojac je nakon punih 60 godina otkrio već zaboravljenu istinu o ovim stravičnim događajima.

Židovi, Romi, humanitarci i pripadnici mađarskog pokreta otpora bili su u spomenuto vrijeme hvatani u racijama po ulicama i skloništima širom Budimpešte. Odvođeni su do obale Dunava, u visini Zoltan ulice, gdje su strijeljani ili ubijeni na neki drugi okrutni način. Poluživi ili mrtvi bacani su pod led brzog Dunava. Na mjestu egzekucije, žrtve su morale skidati svoju obuću i bosu prilaziti zaleđenoj obali Dunava do rupa iskopanih u zaleđenoj rijeci. Žrtve su nakon toga strijeljali i bacali pod led. Brzi Dunav je mrtva tijela odnosio nizvodno. Prema izjavama svjedoka, kada su se rupe na Dunavu zaledile, egzekutori su prisiljavali Židove da ih prstima ili primitivnim alatima ponovno kopaju.

Ovi zločini se nisu događali samo u jednom danu, niti samo na ovom mjestu. Takvih mjesta bilo je i na drugim dijelovima dunavske obale, samo ona nisu obilježena i o njima nema relevantnih podataka. Smaknuća su se na ovom mjestu događala u studenom i prosincu 1944. godine i u siječnju

1945. godine, sve do ulaska Crvene armije u Budimpeštu. Krvnicima, pripadnicima Strelastih križeva i njihovom vođi Szálasi Ferencu se jako žurilo završiti genocid nad preostalim mađarskim Židovima. Nije ih smetalo to što su Rusi već bili na periferiji Budimpešte i što su svakim danom bili bliže središtu grada.

Cipele koje su žrtve morale skidati prije egzekucije, njihovi krvnici, pripadnici pronacističke milicije Strelastih križeva, međusobno su dijelili, potom ih prodavali na crnom tržištu. Cipele su tada bile vrlo tražena i skupa roba. Ni do danas nije utvrđen točan broj stradalih u tim masakrima. Brojke o ubijenima se razlikuju i kreću se od 3500 do 10 000 ljudi, od čega oko 800 mađarskih Židova. Od tih 800 nije se moglo ustvrditi koliko ih je bilo iz Budimpešte, a koliko iz drugih dijelova Mađarske ili iz drugih zemalja, koji su u Budimpeštu došli tražiti spas od smrti i deportacija u logore.

Izvršitelji stravičnih zločina na obali Dunava i po ulicama Budimpešte na prvi su pogled bili obični ljudi, raznih dobni skupina, pretežno muškarci, ali među njima bio je i znatan broj žena. Među njima bilo je radnika i seljaka, raznih službenika, prosvjetnih radnika, vojnika, oficira mađarske vojske, zdravstvenih radnika, akademski obrazovanih, iz raznih društvenih, kulturnih i intelektualnih slojeva. Zajednička karakteristika bio im je ekstremni antisemitizam i zadojenost nacističkom ideologijom.

Strelaste križeve osnovao je

Mađarski parlament

1939. godine Szálasi Ferenc, bivši oficir mađarske vojske. Međutim, kao politička stranka osnovani su još 1935. Na parlamentarnim izborima u Horthyjevoj Mađarskoj 1939. osvojili su oko 900 000 glasova, oko 25% od ukupnog broja glasača koji su izašli na izbore. Politički program i način djelovanja bio je gotovo identičan nacistima u Njemačkoj. Od samog početka imali su svoje oznake i simbole koji su bili izvedenica iz nacističkog kukastog križa. Njihov simbol bio je križ s krakovima iste dužine koji su završavali zašiljenim vrhovima (strelicama). Bio je istaknut na zastavama, grbovima i dijelovima njihovih paravojskih i milicijskih odora.

Strelasti križevi su se vrlo brzo pripremili za izvođenje genocida kakvo su već nacisti provodili u Njemačkoj i u drugim okupiranim zemljama: od oduzimanja židovske imovine, deportacije u ranije pripremljena geta i sabirne logore, do fizičke likvidacije u logorima smrti. Zajedno sa svojim vođom Szálasi Ferencom strpljivo su čekali trenutak kada će moći pokazati svoju potpunu spremnost za izvršenje „konačnog rješenja židovskog pitanja“ u Mađarskoj. Dočekali su

ga nakon što je njemačka vojska okupirala Mađarsku, prvenstveno zbog dvostruke politike regenta, admirala Miklosa Horthyja, i njegovog tajnog pregovaranja sa zapadnim saveznicima. Hitler je osobno u Budimpeštu poslao Adolfa Eichmanna s genocidnim zadatkom.

Adolf Eichmann, nacista i SS-ovac, osoba od najvećeg Hitlerovog povjerenja, bio je glavni organizator deportacije Židova iz Njemačke i svih zemalja koje je njemačka vojska okupirala za vrijeme Drugog svjetskog rata. Uz pomoć Strelastih križeva i jednog odreda SS-ovaca, Eichmann je započeo masovno hvatanje i deportiranje Židova prema logoru smrti Auschwitz-Birkenau. Imao je slobodne ruke i sve logističke prioritete, a posebnu je prednost imao u željezničkom prometu prema Poljskoj; čak i u odnosu prema prometnim potrebama njemačke vojske.

Židovska četvrt u Budimpešti pretvorena je u geto. Eichmann je u Budimpešti boravio svega 56 dana, od 15. svibnja do 9. srpnja 1944. godine. U tom kratkom razdoblju, uz pomoć revnih pomagača, deportirao je prema Auschwitzu oko 440 000

Židova. Po dolasku i iskrcavanju iz vagona, nakon „selekcije“, oko 90% ih je ubijeno u plinskim komorama, a nakon toga spaljeno u krematorijima. Ostalih 10% koji su bili mlađi i u fizički boljoj kondiciji, raspoređeni su u radne logore i tvornice koje su proizvodile opremu i streljivo za Njemačku vojsku. Vrlo mali broj tih Židova je preživio. Oni koji nisu bili ubijeni, umirali su od iscrpljenosti, zaraznih bolesti ili gladi.

Eichmann je naglo povučen u Berlin nakon neuspješnog atentata na Hitlera (Valkira). Hvatanje, deportiranje i ubijanje Židova po ulicama Budimpešte nije prestalo, već je samo nešto smanjeno. Nacisti su, nakon svrgavanja regenta Horthyja, imenovali „vođom naroda“ Szalasi Ferencu. Time je on postao simbolom nacističke sile u Mađarskoj. Nakon što je Horthy s obitelji prebačen u kućni pritvor u Njemačku, vlast je prešla u ruke Strelastih križeva i Szalasi Ferencu, koji su bili spremni služiti Hitleru i nacističkoj Njemačkoj do samog kraja. Do tada su Strelasti križevi u iskazivanju svoje zločinačke i genocidne protužidovske politike ipak bili u „sjeni“ nacista. Nakon svrgavanja Horthyja, iskazali su sve ono za što su se godinama pripremali uz svesrdnu pomoć nacista. Sve do ulaska Crvene armije u Budimpeštu, svakodnevno su činili strašne zločine. Dobili su slobodne ruke za provođenje genocida.

Njihove genocidne nakane nisu izbjegli ni Romi. Zločinima su bili izloženi i politički i ideološki neistomišljenici i protivnici, humanitarci, pripadnici Crvenog križa i mađarskog pokreta otpora; na meti su bili i strani diplomati; svi oni koji su na razne načine pokušavali spasiti Židove i druge progonjene skupine. Neki izvori kažu da su Strelasti križevi neposredno odgov-

orni za deportaciju oko 80 000 Židova, mimo zločina što su ih zajedno s nacistima učinili za vrijeme boravka Eichmanna u Budimpešti.

Profesorica Andrea Pető, članica Mađarske akademije znanosti, napisala je nekoliko znanstvenih djela i rasprava o Holokaustu nad Židovima u Budimpešti u kojima je opisala zlodjela Strelastih križeva. Napisala je i knjigu *Nevidljive počiniteljice: žene u Strelastim križevima*. Prikazala je kako je sudska, znanstvena i povijesna praksa u Mađarskoj nakon suđenja za genocid nad Židovima izostavila ulogu žena u njemu. Žene su prikazane kao osobe koje su podržavale nacizam, a ne kao osobe koje su podržavale nacističke genocidne zločine ili same sudjelovale u njima.

Strelasti križevi direktno su odgovorni za smrt oko 500 000 mađarskih građana židovskog porijekla; ovdje nisu ubrojani ubijeni Romi, ni svi ostali stradali. U vrijeme izvršenja najvećih zločina, Strelasti su križevi imali oko 250 000 registriranih članova, od toga je oko 30% bilo ženskih članica. Poslijeratni sudski postupci prema izvršiteljima ratnih i genocidnih zločina bili su javni i masovni. Bilo je 55 000 okrivljenika, a među njima oko 10% okrivljenica. Jedan veći broj potencijalnih okrivljenika uspio je zajedno s njemačkom vojskom pobjeći iz Mađarske. Među osuđenim pripadnicima Strelastih križeva bilo je žena različitih uzrasta, iz različitih društvenih, kulturnih i intelektualnih slojeva ondašnjeg mađarskog društva. Nakon odsluženja svojih kazni, bivše su osuđenice prolazile kroz procese resocijalizacije i reintegracije u društvo.

Od onih koji su nakon rata pobjegli iz Mađarske da bi izbjegli suđenje, jedan dio se, nakon dugo-

godišnjeg izbjeglištva i skrivanja po raznim zemljama, vratio u Mađarsku. Bilo je to nakon 1990. godine kada su se u Mađarskoj dogodile demokratske promjene. Nisu se vratili ranije iz straha od komunističke represije za učinjene zločine. Nakon demokratskih promjena u Mađarskoj, nije više bilo progona nad zločincima zbog izvršenog Holokausta, unatoč tome što u cijelom svijetu nema zastare, ni prestanka progona i sankcioniranja zločinaca koji su učinili ratne zločine i Holokaust.

Osnivač Strelastih križeva Szálasi Ferenc sa svojim najbližim suradnicima u zločinu, nije uspio pobjeći iz Budimpešte. Pripadnici Pokreta otpora i ruski agenti su ih otkrili i priveli pravdi. Za mnoga zlodjela koja su izvršili, osuđeni su na smrt. Smrtna presuda izvršena je 12. ožujka 1946. godine. Strelasti križevi su tada zakonom zabranjeni, sva imovina, oprema i arhiva je zaplijenjena te je postala nedostupna javnosti.

Povjesničar Péter Hanák u svojstvu urednika knjige *Povijest Mađarske* sa svojim suradnicima opisuje zlodjela Strelastih križeva nad Židovima, Romima i svima koji su se suprotstavljali nacističkoj politici u Mađarskoj. Tada je ubijeno mnogo mađarskih domoljuba, pripadnika Pokreta otpora, partizana, katoličkih, pravoslavnih i protestantskih svećenika, rabina, stranih diplomata, humanitaraca...

Bježeći pred boljševičkom vojskom nacisti i Strelasti križevi opljačkali su mnogo toga važnoga za Mađarsku. Demontirali su i odnijeli postrojenja iz mnogih tvornica, medicinsku opremu i lijekove te druge zalihe iz bolnica, umjetničku i kulturnu baštinu iz mnogih crkava, sinagoga, samostana, muzejskih

Kruna sv. Stjepana

ustanova, galerija, velike količine privatnih umjetnina i nakita i ogromne zalihe hrane. Odušena je kruna sv. Stjepana, simbol mađarske državnosti, najviše moralne i pravne vrijednosti Mađarske. Mnoge relikvije neprocjenjive vrijednosti, poput *Svete desnice*, također su opljačkane. Nakon više desetljeća vraćena je kruna, *Sveta desnica* i mnoge umjetnine i kulturno blago. Međutim, mnogo toga što je opljačkano, nije pronađeno, niti Mađarskoj vraćeno, do današnjih dana.

Povjesničar László Kontler u *Povijesti Mađarske* piše kako je komunistična poslijeratna avangarda stvorila masovnu stranku s pola miliona članova. Nastala je kao rezultat prilično beskrupulozne kampanje novačenja u članstvo. Radnici i seljaci su u članstvo ulazili iz ideoloških uvjerenja, intelektualci zbog idealizma, državni i javni službenici zbog straha i oportunitizma, lumpenproleterijat zbog želje za imovinom. Partijske redove su popunjavali i malobrojni preživjeli Židovi iz zahvalnosti što su oslobođeni te težnje za novim iskustvom židovske zajednice u novom poslijeratnom komunističkom poretku u Mađarskoj.

Pripadnici Strelastih križeva koji nisu bili osuđeni na robiju u prvom naletu suđenja, nagrađeni

su oprostom za učinjene zločine; skinuta im je stigma pod uvjetom da svoje prethodne zelene knjižice Strelastih križeva zamijene crvenim komunističkim. Nakon prethodno navedenog o Strelastim križevima, može se vidjeti kako je išao put: od osnivanja paravojnih i vojnih postrojbi, parlamentarnog djelovanja, prihvaćanja nacističke ideologije i zločinačkog genocidnog djelovanja, pa sve do prelaska u komunističke redove, redove svojih prethodnih smrtnih neprijatelja.

Što se tiče ratnog zločinca Eichmanna: nakon završetka rata i poraza nacističke Njemačke, Adolf Eichmann se uz pomoć svojih jataka i pod tuđim imenima uspješno skrivao; nije uhvaćen i nije mu suđeno u Nürnbergu. U Njemačkoj je na tajnim lokacijama bio do 1950. godine, kada je tzv. *Štakorskim putem* preko Italije pobjegao u Argentinu. Pripadnici izraelske tajne službe, Mossada, su ga otkrili i tajno prebacili u Izrael. Sudski proces protiv Eichmanna počeo je 11. travnja, a završio 15. prosinca 1961. godine kada mu je izrečena smrtna kazna vješanjem. Nakon potvrđivanja presude, 1. lipnja 1962. izvršena je smrtna kazna. Kremiran je, a njegov pepeo je raspršen nad Sredozemnim morem, kako ne bi mogao biti sahranjen niti u jednoj državi.

Za vrijeme trajanja Drugog svjetskog rata, a posebno 1944. godine, u Budimpešti je djelovalo mnogo običnih ljudi, humanitaraca, članova Pokreta otpora i diplomata koji su spašavali Židove od progona, deportacije i fizičke likvidacije. Prvenstveno su imali humanitarne namjere i ciljeve, nasuprot rasiističkim i genocidnim postupcima nacista. Spasitelji Židova imali su veliku osobnu hrabrost, domišljatost, odlučnost i mogućnost brzog reagiranja i prilagođavanja u, po

život opasnim, situacijama. Poznato je da je oko 600 000 Židova deportirano i ubijeno, uglavnom u Auschwitzu, ili su ubijeni u racijama i hajkama po ulicama Budimpešte. Isto je tako istina da su svi koji su, organizirano ili individualno, spašavali Židove uspjeli spasiti više desetaka tisuća židovskih života, ali i Roma i ostalih progonjenih.

Među njima posebno mjesto zauzimaju dva diplomata: Carl Lutz, švicarski vice-konzul, i Raoul Wallenberg, švedski konzul. Carl Lutz je uz konzularne poslove za Švicarsku obavljao i konzularne poslove za više država koje su za vrijeme rata povukle svoje diplomate iz Budimpešte (između ostalih Velika Britanija i SAD). Taj skroman, radišan, čovjekoljubiv Švicarac uspio je nagovoriti naciste da mu dopuste izdavanje Diplomatskih pisama (potvrde o švicarskom državljanstvu), kojima su mogli spašavati živote. Nacisti su mu dopustili izdavanje 8000 takvih pisama. Međutim, on ta pisma nije izdavao samo za jednu osobu, već za cijele obitelji. Kada je došao do broja 7999 izdanih pisama, on počinje izdavati Diplomatska pisma ponovo od broja 1, pa je broj tih potvrda dupliciran. Nadao se da neće biti otkriven, no ipak su ga otkrili. Nacisti iz Budimpešte tražili su dozvolu iz Berlina da ubiju Carla Lutza zbog tih prijevara, ali je nikada nisu dobili.

Gospođa Charlotte Schallie, stručnjakinja za Holokaust, hvalila je Carla Lutza i njegovo brzo i snalažljivo djelovanje; uspoređivala ga je sa Schindlerom. Drugi povjesničari procijenili su da je Lutz na ovaj način uspio spasiti 62 000 ljudi, pretežno Židova. Smatrali su da je to najveća civilna operacija spašavanja Židova tijekom Drugog svjetskog rata. Osim izdavanja Diplomatskih pisama, Lutz je spašavao

Carl Lutz

Židove i na druge načine. Nakon dolaska Strelastih križeva na vlast, uspostavio je 76 kuća, tehnički kao eksteritorijalni švicarski teritorij. U tim sigurnim kućama boravile su tisuće Židova i drugih nesretnih progonjenih ljudi. Takve sigurne kuće uspostavile su i Švedska i Crveni križ. U Budimpešti ih je u to vrijeme bilo oko 120. U tim kućama Židovi su bili sigurni sve do dolaska Crvene armije.

Kada se nakon rata Carl Lutz vratio u Švicarsku, zvanično mu se nitko nije javno zahvalio ni dodijelio mu priznanje za toliko spašenih života, posebno Židova. Umjesto priznanja bio je optužen za prekoračenje ovlasti te okrivljen što su Rusi nakon rata uhapsili nekoliko švicarskih konzularnih radnika u veleposlanstvu te ih je žurno trebalo osloboditi i vratiti u Švicarsku.

Carl Lutz, hrabri švicarski vice-konzul, umro je 1975. godine. Svojim humanitarnim djelovanjem dao je poticaj diplomatima iz drugih zemalja, humanitarcima, pripadnicima Pokreta otpora, vjerskim zajednicama i drugima u akcijama

spašavanja ljudskih života na iste ili slične načine. Neki od tih hrabrih ljudi ubijeni su na obali Dunava ili su nestali bez traga. Nisam našao podatke koliko je tih požrtvovanih ljudi za života ili posmrtno dobilo ikakva priznanja za spašavanje ljudskih života u vremenu općeg kaosa koji je vladao u Budimpešti na prijelazu iz '44. u '45. godinu.

Carl Lutz kasnije je dobio priznanja u mnogim zemljama: u poslijeratnoj Njemačkoj, Mađarskoj, SAD-u, a posebno u Izraelu. Dobio je najviše izraelsko državno priznanje koje se dodjeljuje nežidovima – *Pravednik među narodima*, za spašavanje života Židova tijekom Holokausta, riskirajući pri tom vlastiti život. Na medalji koju dodjeljuje Vlada Izraela i memorijalni muzej Jad Vašem iz Jeruzalema, napisano je: *Tko spasi jednog čovjeka, spasio je čitav svijet.*

Raoul Wallenberg, švedski diplomat i humanist, zauzima također posebno mjesto u spašavanju Židova, ali i pripadnika drugih naroda i etničkih grupa. U vremenu od srpnja do prosinca 1944. godine služio je kao posebni izaslanik Švedske u ambasadi u Budimpešti. Bilo je to vrijeme masovnih deportacija Židova prema Auschwitzu, ali i vrijeme ubijanja Židova po ulicama Budimpešte. Židovima je trebala pomoć odmah i moralo ih se spašavati na sve moguće načine. Raoul Wallenberg uglavnom je spašavao Židove dajući im švedsko državljanstvo i putovnice. Slično kao i Carl Lutz, osnivao je skloništa širom Budimpešte koja su bila pod zaštitom Švedske. Postoje podatci da je Wallenberg na ovaj način spasio više desetaka tisuća Židova. Nije preživio Drugi svjetski rat; nažalost, ruski osloboditelji Budimpešte su ga uhapsili i optužili za proturuskú špijunažu. Izgubio mu se svaki trag.

Raoul Wallenberg

Početakom 1950-ih godina, Sovjeti su objavili da je bio kod njih i da je umro od srčanog udara 17. srpnja 1947. Kasnije se saznalo da su ga u siječnju 1945. Rusi uhapsili i da mu je život okončan u zloglasnom zatvoru Lubjanka u Moskvi.

Raoul Wallenberg je za svoja spašavanja Židova u Budimpešti posmrtno dobio brojne počasti. Proglašen je počasnim građaninom SAD-a, Kanade, Mađarske i Izraela, a Država Izrael dodjelila mu je najveće priznanje *Pravednik među narodima*. Mnoge su zemlje ulice i trgove u svojim gradovima nazvale njegovim imenom i podigle mu spomenike. *Žalosna vrba*, spomenik u dvorištu Velike sinagoge u Budimpešti, jedno je od najupečatljivijih spomen-obilježja. Izradio ga je mađarski kipar Imre Varga 1989. godine, a sastoji se od metalnih listova na kojima su ispisana imena mnogih stradalih Židova.

Raoul Wallenberg nije izgubio svoj život od nacističke, nego od oslobodilačke, crvenoarmijske ruke; to je sve do danas obavijeno velom tajne.

Alfred Fischer iz 1933. godine

Iz tiska je 2022. godine izašla knjiga *Još nekoliko dana – Budimpeštanski dnevnik 1944.* koji je uređio dr.sc. Siniša Bjedov prema dnevno vođenim bilješkama osječkog odvjetnika Alfreda Fischera. Dnevnik je vođen pred kraj 1944. godine, u vrijeme kada su Strelasti križevi bili u punom zamahu „konačnog rješenja židovskog pitanja“ u Budimpešti. Bilješke su neposredno svjedočenje o zbivanjima i strahotama u kojima se Fischer i sam našao i gdje mu je nasilno oduzet život.

Gospodin Alfred Fischer, ugledni osječki odvjetnik, je do 1941. godine sa svojom obitelji živio u Osijeku. Dolaskom ustaša na vlast i formiranjem NDH, kao Židov, vrlo brzo se našao na udaru tog pronacističkog režima. Sklonio se u Mađarsku gdje još nije bilo masovnog progona i deportacija. Utočište i sredstva za život su mu u velikoj mjeri osiguravali prijatelji i poslovni partneri: grofica Gabrijela Pejačević i grof Jozef Kochanowszki. U ožujku 1943. u Mađarskoj mu se pridružila supruga Margita s djecom.

Kamilo Firingner

Obiteljski prijatelj, odvjetnik Kamilo Firingner, ih je spasio prebacivanjem iz NDH preko rijeke Drave u Mađarsku. Obitelj Fischer živjela je zajedno na gospodarstvu grofa Kochanowskog sve do ulaska njemačke vojske u Mađarsku u proljeće 1944. godine. Tada su prokazani kao Židovi te su izbjegli u Budimpeštu. Unatoč velikom progonu i deportaciji Židova prema Auschwitzu uspjeli su naći neki relativno siguran smještaj. Cijelo vrijeme je Fischer vodio dnevnik, bilješke o događajima i razmišljanjima o agoniji i kaosu u Budimpešti. Svjedočio je o zlu prema čovjeku, ali i ljudskoj dobroti. Bilješke je vodio u običnim bilježnicama, uglavnom u večernjim satima, kada je vidio da je živ dočekao završetak još jednog dana. Većina zapisa nažalost nije pronađena. Vodio ih je još od 1941. godine, neke je sam uništio iz straha da nekoga ne kompromitira, neke je dobro sakrio i oni nažalost nakon njegovog tragičnog završetka nikada nisu pronađeni. Ono što je supruga Margita uspjela sačuvati odnosi se samo na vrijeme od 29. rujna do 16. prosinca 1944. godine u vrijeme opasnog življenja u Budimpešti. Bilo

je to vrijeme kada je svrgnut admiral Horthy te su Strelasti križevi došli na vlast.

Dnevničke bilješke vođene su u tri bilježnice, a četvrta koja je obuhvaćala vrijeme od 17. prosinca 1944. do prvih dana siječnja 1945. nije pronađena. Najvjerojatnije su je pokupili Strelasti križevi prilikom pljačke skloništa u kojem je živjela obitelj Fischer. 8. siječnja 1945. Fischer je uhvaćen i strijeljan na ulici u blizini svog skloništa nedaleko Parlamenta.

Margita Fischer s djecom, kćerkom Leljom i sinom Darkom, uspjela se, nakon ulaska partizana u Osijek 14. travnja 1945. godine, vratiti u Osijek i susresti se sa svojim spasiteljem Firingnerom. Odvjetniku Kamilu Firingneru je za spašavanje obitelji Fischer posthumno dodijeljeno priznanje *Pravednik među narodima* u siječnju 2022. godine u Osijeku.

Autori spomen-obilježja *Cipele na obali Dunava* podječaju na zlodjela koja su izvršili Strelasti križevi. Namjera autora bila je da se podsjetimo i ne zaboravimo što se na ovom mjestu događalo tijekom Drugog svjetskog rata. Međutim, u rujnu 2014. godine na ovom spomen-obilježju dogodio se vandalizam. O tome su pisale novine iz više zemalja, a posebno Izraela. *Cipele na obali Dunava* prvotno su imale 60 pari izlivenih željeznih cipela. Fizičkom snagom i nekim alatima nekoliko je cipela otkinuto, odrezano i otuđeno. Izvršitelji tog vandalskog čina nisu otkriveni, a ni cipele nisu pronađene. Obavljen je uviđaj, no istraga nije provedena, uz objašnjenje objavljeno u mađarskim novinama da se na spomen-obilježju nije dogodio zločin nad nekom osobom. Sada se na ovom mjestu nalazi 53

para željeznih cipela.

Izraelska volonterska udruga ZAKA bavi se prikupljanjem i obradom podataka te istraživanjem lokacija masovnih zločina i grobnica ubijenih Židova u vrijeme Holokausta. Osnovni cilj ove udruge je da se pronađeni posmrtni ostaci ubijenih pokušaju identificirati te da se u duhu judaizma sahrane. Početkom 2019. godine ova izraelska udruga pokrenula je akciju (pokušaj) da se pronađu posmrtni ostaci ubijenih Židova u koritu rijeke Dunav, nizvodno od mjesta egzekucije. Ova operacija nije bila nimalo jednostavna, voda Dunava bila je mutna, hladna, brza, s puno virova i mnogo nevidljivih zamki. Istraživanje su pokušali izvršiti izraelski profesionalni ronionci uz vrhunsku tehničku pomoć i dozvolu Vlade Mađarske. Ronjenje je nakon nekog vremena prekinuto.

Federacija mađarskih Židova je nakon toga objavila na svojoj internetskoj stranici kako su izraelski ronionci završili pretraživanje dunavskog dna bez uspjeha. Ronionci su se izlagali velikim opasnostima unatoč tome što im je ronilačka i sonarna oprema bila najsvremenija. Dalí su i objašnjenje da su se posmrtni ostaci žrtava pod utjecajem raznih fizičkih, bioloških i kemijskih procesa raspali ili bili odnešeni vodama Dunava daleko nizvodno. Potraga za posmrtnim ostacima nije mogla dati pozitivne rezultate već zbog velikog protoka vremena od punih 75 godina.

Pokušaj volonterske udruge ZAKA bio je u najboljoj namjeri, ali posmrtni ostaci ubijenih nažalost nisu pronađeni te žrtve nisu mogle biti identificirane, pa ni sahranjene u duhu judaizma. Ostaju samo cipele koje stoje na obali Dunava.

Andelko Srdak

“Zona interesa” - o filmu i oko filma

Prije nekoliko mjeseci, u Kino klubu *Urania* pogledao sam film *Zona interesa*. Skučen je to prostor, bilo nas je tada ukupno devet gledatelja. O filmu sam prethodno znao samo da obrađuje temu Holokausta i to na jedan drugačiji način od ostalih filmova te tematike.

Zonu interesa režirao je Britanac Jonathan Glazer, u produkciji SAD-a, Velike Britanije i Poljske. Sniman je pokraj poljskog grada Oświęcim, oko 50 km od Krakova, na području nekadašnjeg koncentracijskog logora Auschwitz, koji je danas Memorijalni muzej Holokausta. Glavne uloge nose Christian Friedel (Rudolf Höss) i Sandra Hüller (Hedwig Höss). Komunikacija među glumcima odvija se na njemačkom jeziku.

Film *Zona interesa* dobio je nagradu Grand Prix na filmskom festivalu u francuskom Cannesu prošle godine. Ove godine nominiran je za Oscara u pet kategorija: za najbolji film, za najbolji strani film, za režiju, adaptirani scenarij i zvuk. U međuvremenu je osvojio dva Oscara: za najbolji strani film i za zvuk.

Radnja filma je priča o Rudolfu Hössu i njegovoj supruzi Hedwig koji oboje žele stvoriti život iz snova za svoju obitelj. Njihova kuća je vila s predivnim dvorištem, vrtom i bazenom, ali se nalazi uz zid logora smrti Auschwitz. Taj zid odvaja lažni raj, kojeg su stvorili Rudolf i Hedwig Höss, od stvarnog pakla logora smrti s druge strane zida. Paklom zapovijeda glava obitelji, Rudolf Höss, i to od njegovog osnivanja 26. rujna 1941. godine pa,

uz kraći prekid, sve do jeseni 1944. godine.

Dobri poznavatelji filmske umjetnosti, teoretičari i filmski kritičari o ovom su filmu govorili različite stvari: da je jedan od najstrašnijih horor filmova ikada snimljenih (a da nema nijednu eksplicitnu scenu nasilja), da je ratna drama, povijesna drama, filozofska horor drama o banalnosti zla... Što god rekli o njemu, činjenica je da film distancirano i hladno donosi jezovit, istinit događaj prema knjizi književnika Martina Amisa o najvećem zlu ikada – Holokaustu.

Prije pisanja scenarija i početka snimanja filma režiser Jonathan Glazer više je puta posjetio logor Auschwitz i bivšu „rezidenciju“ obitelji Höss. Ostvario je mogućnost ulaska u sve arhive koji su posjedovali svjedočanstva o masovnim likvidacijama Židova za vrijeme „mandata“ Rudolfa Hössa; proučavao je svjedočanstva preživjelih, čak i preživjelih članova posluge u bivšem kućanstvu Höss. Tražio je i proučavao, zajedno sa svojim suradnicima, posebno ono što se odnosilo na bračni par Höss. Iz svjedočanstva preživjelog vrtlara saznao je detalj kada se Hedwig pobunila i razljutila saznajući za zapovijed po kojoj je Rudolf raspoređen na novu dužnost u Berlinu; Hedwig je tada vrlo odlučno izjavila da će je morati iznijeti iz kuće u Auschwitzu. Taj moment za redatelja je bio odlučujući; on je odredio gdje će se film snimati i u kojem će smjeru ići scenarij. Zapovijed o premještanju njenog muža na novu funkciju bila je prijatna Hedwigi da će

izgubiti sve ono što je godinama gradila zajedno s Rudolfom u stvaranju „života iz snova“.

Jedan zanimljivi detalj vezan uz glavne glumce filma – Christian Friedel osobno je sugerirao Glazeru da se uloga Hedwige povjeri vrsnoj njemačkoj glumici Sandri Hüller, dobitnici Zlatne palme. Glazer je ovoj glumici prvo poslao dio scenarija, scenu svađe supružnika zbog zapovijedi o prekomandi; poslao joj je tekst bez ikakvog komentara i obrazloženja. Znao je kako je Sandra Hüller tijekom svoje glumačke karijere izjavljivala da nikada neće prihvaćati uloge nacistice. Nakon što je pročitala cijeli scenarij te razgovora s režiserom, u kojem joj je objasnio svoju viziju; pristala je biti dio projekta i prihvatila je ulogu Hedwig.

Jonathan Glazer potomak je preživjelih i tema Holokausta mu je vrlo bliska. Gotovo 10 godina istraživao je ovu tematiku, a dvije godine prije početka snimanja filma istraživao ju je s posebnim intenzitetom. Sve to omogućilo mu je da pronađe način kako obraditi priču, tako da može djelovati hladno i proračunato, ali ne i bez emocija. U filmu je svaki detalj na mjestu. Pomoću toga je postigao da jedan od najstrašnijih filmova, vrlo nelagodan za gledanje, bude snimljen tako da se ne vidi ni jedna scena nasilja koja se odvijala s druge strane zida. Glazer predstavlja „obične“ ljude kao utjelovitelje banalnosti zla. Dok obitelj Höss bezbrižno provodi svoje dane, u pozadini vidimo dim iz krematorija, čujemo pojedinačne i rafalne pucnjeve, vriskove zatvore-

Ulaz u logor Auschwitz

nika, lavež stražarskih pasa, zvuk dolazećih vlakova s deportiranim Židovima. Zvukovi na trenutke izazivaju jezu. *Zona interesa* je jedini film u kojem su nacisti prikazani kao obične osobe; kupaju se na rijeci s obitelji, igraju se s djecom, čitaju im pripovjetke prije spavanja, sade cvijeće i povrće, trude se idilično živjeti. Međutim, ne vidimo ono što se zbiva s unutrašnje strane zida. Tamo je na okrutne načine ubijeno oko 1.3 milijuna ljudskih bića. Horor je ovdje sveden na zvučnu kulisu, što u ranijim filmovima nismo doživjeli.

U svom filmu Glazer primjenjuje tezu njemačko-američke filozofkinje Hannah Arendt o *banalnosti zla*. Ova filozofkinja je 1961. godine prisustvovala suđenju Adolfu Eichmannu u Jeruzalemu, a 1963. je napisala knjigu *Adolf Eichmann u Jeruzalemu – izvještaj o banalnosti zla*. Autorica je na primjeru ponašanja Eichmanna, na

temelju njegovih izjava na suđenju i njegove uloge u Holokaustu izrazila teze da velika zla u povijesti nisu počinili fanatici ili sociopati, već obični ljudi koji su prihvatili tumačenje „države“ da su akcije u kojima učestvuju „normalne“. U samom središtu studije moguće je prepoznati filozofsku analizu ljudske prirode i mentalni sklop jednog „prosječnog“ nacističkog zločinca. Eichmanna procjenjuje skroz „prosječnim“ pripadnikom tadašnjeg totalitarnog režima. Njegova patološka karakteristika očituje se jedino u bolesnoj ambicioznosti i težnji da savršeno odradi povjereni mu posao – deportiranje milijuna europskih Židova u logore smrti. Autorica je izradila studiju kako bi bolje shvatila Eichmanna kao osobu i njegovu ulogu u Trećem Reichu. Ponudila je na uvid kompleksan portret Eichmannovog mentalnog sklopa gdje mu se ništa ne oduzima od njegove ljudske prirode, a koji se sastoji od nekoliko točaka:

- Eichmann se izražavao u klišejima koje je koristila većina nacista u međusobnoj komunikaciji, radi prikrivanja „stvari i događaja“ prema vanjskom svijetu

- Bio je lošeg pamćenja, izjave su mu često bile proturječne ili nedovoljno jasne, intelektualno skromne

- U cijeloj svojoj nacističkoj karijeri nikada nije donosio samostalne odluke ili davao ikakve prijedloge; išao je linijom manjeg otpora, djelovao je prema naredbama, naptcima i smjernicama nadređenih

- Od samog početka likvidacije Židova izbjegavao je mjesta egzekucija, grozio se masovnih strijeljanja i krvi

- Bio je čvrsto uvjeren da je svojim organizacijskim sposobnostima, koordinacijom „evakuacije“ (deportacija) pomogao žrtvama; tvrdio je da je Židove evakuirao i da svi evakuirani nisu bili ubijeni

- Prao je ruke od zločina, prebacivao je krivnju i odgovornost na druge

- Sebe je smatrao odgovornim građaninom koji se pokorava i izvršava zakone („Konačno rješenje židovskog pitanja“)

Eichmann je govorio: „Postupaj tako da se načelo tvojih djela podudara s načelom zakonodavca ili zakona Trećeg Reicha. Postupaj tako da bi Führer kada bi za njih znao mogao tvoja djela odobriti.“ Eichmann je stalno tvrdio da nije imao slobodu, jer je morao poštivati naloge i zakone koji nisu dolazili iz vlastite autonomije. Ispunjavao je dužnost „poslušnog“ građanina.

Filozofkinja Arendt pod sintagmom *banalnost zla* podrazumijeva zlo koje ne proizlazi iz čudovišne

prirode čovjeka, nego upravo iz njegove prosječnosti i normalnosti; nije bilo „radikalno“ zlo zato što nije nastalo kao rezultat volje, nego nedostatkom mišljenja o počinjenom. Postaje jasno da je ovdje posrijedi jedan posve novi tip zločina i posve novi tip zločinca, masovnog ubojice koji nikoga nije ubio.

Najveća nevolja je bila to što su mnogi nacisti bili slični Eichmannu. Nisu bili ni izopačeni, ni sadisti, bili su silno i zastrašujuće „normalni“. S motrišta pravnih ustanova i moralnih mjerila suđenja ta je „normalnost“ bila strašnija od svih zvjerstava. Arendt je govorila da taj novi tip zločinca, koji je doista neprijatelj čovječanstva (*hostis humani generis*), zločine čini u okolnostima koje ga potpuno sprečavaju da zna ili osjeća kako čini nešto pogrešno.

Zanimljivo je promatrati, kroz prizmu *banalnosti zla*, sličnosti i razlike između Adolfa Eichmanna i Rudolfa Hössa. Zajedničko im je dugogodišnje članstvo u nacističkoj stranci i aktivno sudjelovanje u formacijama SS. Odmah se može vidjeti (barem iz onog što se može pronaći u dostupnoj literaturi i sudskim dokumentima) da su obojica revno provodili zadatke i ciljeve nacista (fizička likvidacija svih Židova na tlu Europe). No od samog početka rata mogla se uočiti i razlika – Eichmann se isticao u organizacionim pitanjima oko provedbe Holokausta (hvatanju i deportiranju Židova u početku do skrivenih mjesta egzekucije, a kasnije u koncentracijske logore, posebice Auschwitz), dok je Rudolf Höss u procesu „konačnog rješenja židovskog pitanja“ bio konačna, tragična faza (istrebljenje). Eichmann nije volio gledati proljevanje ljudske krvi, strijeljanje, zatrpavanje posmrtnih ostataka u masovne grobnice. Zato je upravo začuđujuće da ga je Hit-

Iz filma *Zona interesa* (izvor: MCF)

ler postavio na čelo tijela koje je trebalo efikasno provesti „konačno rješenje židovskog pitanja“. Možda se odgovor nalazi u njegovom bespogovornom izvršavanju svih zapovijedi danih od njegovih pretpostavljenih, posebice od Hitlera. Uvijek je zapovijedi provodio maksimalno precizno, nikada nije davao primjedbe, već je prepredeno očekivao da će ostvariti svoje skrivene ambicije u vidu napredovanja u zapovjednom lancu.

Posebno uspješnim ocijenjeno je njegovo provođenje deportacije oko 440 000 mađarskih Židova u Auschwitz u samo 56 dana. Na kraju puta, u Auschwitzu, jadne ljude čekao je Rudolf Höss sa svojom ubilačkom, tehnološki usavršenom mašinerijom usmrćivanja, skrivanja i uklanjanja posmrtnih ostataka. Osnovna Hösova zapovijed bila je da ubrza tu mašineriju. Ispitivao je nekoliko načina usmrćivanja: od klasičnog strijeljanja ispred iskopanih rovova i zakopavanja leševa, preko strijeljanja i spaljivanja leševa, sve do usmrćivanja u plinskim komorama i spaljivanja u krematorijima. U početku je postojao samo jedan krematorij, u blizini njegove „rezidencije“, a kasnije su izgrađena

još četiri, s velikim kapacitetom. Od Hösove kuće bili su udaljeni svega 4 km, bili su u logoru Birkenau.

Do detalja o životu i bračnoj idili Rudolfa i Hedwig Höss režiser filma *Zona interesa* došao je istraživanjem velike količine arhivske građe. Otkrio je što se događalo s vanjske strane zida, izvan „uredovnog“ radnog dana. Zapovjednik Auschwitza se, nakon završetka „dnevni obaveza“ u logoru, transformira u brižnog supruga i oca petero djece. U filmu me se posebno dojmila scena kupanja na obližnjoj rijeci, kada ih je zasuo dim i pepeo iz krematorija. To se desilo iznenada, jer je vjetar promijenio smjer. On je tada, kao najbrižniji otac na svijetu, djecu brzo odveo do kupaonice u kući, gdje ih je temeljito prao sapunom i ispirao čistom vodom. Dobro je znao što u sebi sadrže dim i čestice pepela iz krematorija. Osim otrovnih supstanci, čestice su sadržavale i pepeo spaljenih Židova iz svih krajeva Europe. Uklanjanjem pepela s kože i kose svoje djece obavio je dvostruku ulogu i obavezu: brižnog oca koji štiti zdravlje svoje djece i nacista koji štiti arijevence od svega što je židovsko.

Ulaz u logor Birkenau

Završetak „karijere“ Eichmanna i Hössa također ima sličnosti, ali i bitnih razlika. Obojica su koncem 1944. godine, nekoliko mjeseci prije kraja Drugog svjetskog rata, nestali, kao da su u zemlju propali. Štitila ih je dobro organizirana mreža nacističkih jataka. Obojica su se skrivala pod raznim imenima i na mjestima gdje su vjerovali da su najmanje izloženi savezničkim organima gonjenja. Nacistička vojna i politička vrhuška bila je gotovo kompletno uhvaćena i suđena u Nürnbergu. Ova dvojica najrevnijih izvršitelja genocida nad Židovima izbjegla su Nürnberg, ali su ipak došli pred lice pravde.

U ožujku 1946. godine Rudolfa Hössa su otkrili istražni organi britanske vojske na jednoj farmi blizu Flensburga. Živio je pod lažnim imenom Franz Lang. U istražnom zatvoru u Wadowicama blizu Krakova, priznao je sva svoja nedjela. Čak je napisao svoje memoare u kojima je detaljno opisao svoj životni put i sve zločine, koje je ili izvršio sam ili ih je zapovijedio. Do detalja je opisao eksperimente i tehnologiju ubijanja i spaljivanja. Pokazivao je znakove kajanja.

Rudolf Höss potekao je iz katoličke obitelji. U mladosti se, kao i većina nacista, posebno SS-ovaca, odrekao katoličanstva. Međutim, u 47. godini, u vrijeme boravka u istražnom zatvoru u Wadowicama, u fazi pokajanja i priznanja svih svojih grijeha, pokušavao se vratiti katoličkoj vjeri. Osvještenjem svojih grijeha, u iščekivanju smrtne kazne, želio se ispovijediti pred svećenikom. Međutim, nitko od svećenika u tom kraju ga nije želio ispovijediti. Nijedan nije želio biti oči u oči sa „životinjom“ (tako su ga nazivali preživjeli logoraši), slušati njegove grijeha i dati mu oprost grijeha.

Na kraju se Höss sjetio gvardijana jednog isusovačkog samostana, koji je zajedno sa svojim svećenicima bio zatvorenik Auschwitza. Gvardijana i njegove svećenike Höss je u nekoj svojoj fazi pustio na slobodu. Gvardijan Władysław Lohn pristao je ipak ispovijediti „životinju“ i nakon nekoliko dana pričestio je uplakanog i slomljenog Hössa.

Sudski postupak protiv Hössa vodio se u Krakovu; osuđen je na smrt vješanjem. Kazna je izvršena 16. travnja 1947. godine u logoru

Auschwitz-Birkenau, mjestu kojim je zapovijedao. Vješala se još uvijek nalaze na istom mjestu, nedaleko od prvog krematorija i natpisa „Arbeit macht frei“. Nedaleko je i bivša „rezidencija“ obitelji Höss, s vanjske strane zida.

Adolf Eichmann nije uhvaćen odmah; skrivao se pod raznim imenima i na raznim mjestima. Uspio je 1950. godine, pobjeći u Argentinu. Nakon što je otkriven i nakon što je potvrđen njegov identitet, pripadnici izraelske tajne službe Mossad u prikrivenoj akciji uhvatili su ga i prebacili u Izrael 11. svibnja 1960. Podaci o njegovom uhićenju i prebacivanju u Izrael su strogo čuvana tajna. Sadržaji filmova na tu temu samo su pretpostavke stvarnih zbivanja.

Proces protiv Eichmanna počeo je 11. travnja 1961. godine pred okružnim sudom u Jeruzalemu. Podignuta je optužnica u 15 točaka, a temeljila se na dokazima iz 1500 dokumenata i izjavama 100 svjedoka, od kojih je 90 preživjelo strahote Auschwitza.

Eichmann je cijelo vrijeme suđenja pokušao uvjeriti sud da nije kriv i da je samo izvršavao zapovijedi nadređenih. Tvrdio je da Židove nije deportirao već evakuirao te da mnogi nisu bili ubijeni (umrli su od iscrpljujućeg rada, bolesti, gladi ili posljedica eksperimenata). Osuđen je na smrt vješanjem i kazna je izvršena 1. lipnja 1962. godine. Kremiran je i njegov pepeo raspršen nad Sredozemnim morem, izvan teritorijalnih voda Države Izrael.

Kada je završena projekcija filma, prisutni su se razišli u tišini, spuštenih glava, svatko sa svojim mislima. Ocijenio sam da nije umjesno da nekoga oko sebe pitam o utiscima. I sam sam si postavljao

Logor Auschwitz

mnoštvo pitanja: Jesam li u potpunosti shvatio pristup režisera? Da snimi horor film o Auschwitzu u kojem će samo zvukom i nekim simboličkim detaljima, bez direktnih scena ubijanja, približiti stravu toga mjesta. Jesam li dobro shvatio banalnost zla? Činilo mi se da ne. Međutim, kako je vrijeme prolazilo, dolazile su mi na pamet prethodno stečena znanja o Holokaustu, sjećanja na deportacije Židova iz europskih gradova, iz židovskih četvrti u Krakovu, Varšavi, Pragu, Budimpešti, sjećanja na posjete logoru Auschwitz-Birkenau. Sjetio sam se odličnih vodiča Memorijalnog centra u Oświęcimiu, gospođe Haline i gospodina Ryszarda. Sjetio sam se njihove priče vezano uz jednu veliku fotografiju na kojoj je u prvom planu bio jedan SS-ovac. Jednom prigodom su pred fotografijom primijetili posjetitelja kako pažljivo proučava sadržaj fotografije, posebno lik tog SS-ovca. Konačno je čovjek progovorio: „Ovaj SS-ovac je bio moj otac. Odrekao sam ga se za sva vremena.“

Priznajem, osjetio sam potrebu obnavljanja nekih svojih, već donekle izbljedjelih, spoznaja i iskus-

tava, ali i potrebu dopunjavanja s novim. Razmišljao sam jesam li sve kockice ovog mozaika stavio na svoje mjesto – s jedne strane ono što u filmu nije prikazano slikom, nego zvukom, snažno asocirajući na strahote koje su Židovi proživljavali u logoru s unutrašnje strane zida, a s druge strane slike ujedinjene sa zvukom s vanjske strane zida, gdje Rudolf i Hedwig Höss izgrađuju svoj „raj“, svoju obiteljsku idilu u svojoj kući sa svojom djecom.

Pažljivo čitajući razmišljanja Jonathana Glazera shvatio sam zašto je radnju *Zone interesa* stavio s vanjske strane logora i zašto je *banalnost zla* stavio u prvi plan. Smatrao je da je uspio prikazati mračne sposobnosti ljudi; što smo kao ljudska bića sposobni raditi jedni drugima, kako promatramo druge i da ih često smatramo manje vrijednima od sebe u svakom pogledu. Zlo se tada korak po korak spušta dublje u mračne ljudske sfere, sve dok ne stigne do dna. Tada se događa da jedan narod, u ovom slučaju Židovi, biva planski istrebljivan, zbog zaštite rasnih interesa drugog naroda. Prilikom primanja Oscara, Glazer je izjavio da su svi ljudi sposobni za

nasilje, a među njima se nađe i onih koji su sposobni i za najteže zločine kakav je bio Holokaust. „Mislimo da se nikada ne bismo mogli ponašati na taj način i ne ponašamo se na taj način, ali mislim da bismo morali biti malo manje sigurni u to.“

Glazer je zajedno s glumcima, majstorima zvuka i fotografije, reviziterima i mnogim drugim suradnicima od kojih su svi dali svoj kreativan doprinos, napravio fascinantan, antropološki uradak vrijedan svih nagrada koje je zaslužio dobio. Film je to o istinskoj ljudskoj patnji, o Holokaustu i fizičkom istrebljivanju Židova u Auschwitzu. Nismo vidjeli nijednog mrtvog patnika, čijem je kraju pridonio Rudolf Höss, nismo vidjeli vlakove s deportiranim Židovima, čijim je otpremanjima rukovodio Adolf Eichmann, nismo vidjeli selekcije, odvođenje u plinske komore, ni spaljivanje u krematorijima. Ali smo kroz dozirane zvukove čuli jauke i krikove, pojedinačne i rafalne pucnjeve, lavež pasa, glasne zapovijedi upućene izmrcvarenim logorašima. Vidjeli smo crni dim koji je sukljao iz dimnjaka krematorija u punom pogonu. Vidjeli smo obiteljsku idilu krvnika Hössa. Sve nabrojano kod gledatelja izaziva stanje šoka, osjećaj praznine i tek naknadno slaganje misaonih kockica u potpuni mozaik.

Najuspješnijim filmom na temu Holokausta smatra se Spielbergov film *Schindlerova lista* koji je osvojio 7 Oscara. Steven Spielberg jedan od najboljih, ako ne i najbolji, filmski režiser današnjice, rekao je: „Film *Zona interesa* je najbolji od dosad snimljenih filmova na temu Holokausta koji sam gledao nakon mog filma. Izvanredan je, pogotovo u podizanju svijesti o banalnosti zla.“

Andelko Srđak

Palej ljubavi

Detalji s predstave *Palej ljubavi*

U Belišću je 2. prosinca 2023. pretpremijerno, a dan kasnije i premijerno, izvedena fenomenalna, vrlo neobična i nesvakidašnja ambijentalna predstava, koja je nastala prema scenariju poznatog osječkog novinara i književnika Drage Hedla. Radi se o predstavi *Palej ljubavi* redatelja Mladena Merzela, koja je nastala u suradnji Grada Belišće, Turističke zajednice grada Belišće, belišćanskog Centra za kulturu *Sigmund Romberg* i Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku. Predstava je nakon toga izvedena ponovo 27. travnja 2024. Sva tri puta igrana je u prepunom predvorju Palače Gutmann, poznatoj kao *Palej*.

Palej ljubavi romantična je priča koja povezuje fikciju i zbilju, prošlost i budućnost. To je glazbeno-scensko putovanje kroz vrijeme koje govori o povijesti belišćanske palače i odaje počast poznatoj

obitelji Gutmann, čijom je zaslugom nastalo Belišće. Palača Gutmann je simbol koji spaja mnoge generacije Belišćana kroz desetljeća, a tijekom predstave ona predstavlja, okuplja i povezuje poznate belišćanske osobe i događaje kroz prošlost, putujući prema sadašnjosti.

Viktora Gutmanna i njegovu zaručnicu Luisu uprizzorili su odlični Aljoša Čepi i Matea Marušić, glumci osječkog HNK, dok je Pištu, radnika koji ih je vozio „vremenskim strojem“ izvrsno odglumio prvak Drame osječkog HNK, vrcvasti miljenik publike, Miroslav Čabraja. Uz njih su u predstavi igrali brojni glumci-amateri i statisti: članovi Amaterskog kazališta Belišće, Crkveno pjevačko društvo Mir, učenici belišćanske Glazbene škole, članovi MPD-a Bel Ami, tamburaškog orkestra, Gradski puhački orkestar grada Belišća i Puhački

orkestar DVD-a Valpovo.

Predstava je prisutne s lakoćom vratila unazad kroz vrijeme, a svaki od šest činova vjerno je dočarao period u kojem se odigravao i redom budio emocije: od smijeha i veselja, do tuge, straha i nevjerice. Publika nije skrivala svoje oduševljenje te je nagradila učesnike dugotrajnim aplauzom. Belišćani su posebno ponosni na svoje glumce-amateri koji su se zdušno trudili da ni po čemu ne zaostaju zaiskusnim profesionalcima.

Odličan je to projekt, hvale vrijedan; svakome bi gradu dobro došla predstava nalik ovoj, koja bi građane podsjetila na prošlost njihovog grada, kao i na sve osobe zaslužne za vizuru grada u kojoj danas žive.

Nives Beissmann

Komemoracija u Đakovu

מחלקת אגודת
אשדוד